

JAN SYTY

OZNACZANIE CZASU W ŚREDNIOWIECZNYCH ŹRÓDŁACH NARRACYJNYCH

WSTĘP

Sposoby oznaczania czasu, które spotykamy w średniowiecznych źródłach historycznych, w większości przestały być już używane. Stosowano wówczas różne style początków roku, inaczej nazywano dni w tygodniu, w odmienny sposób oznaczano dzień miesiąca. Stąd też poznać te metody oznaczania czasu, rozwiązać dawne daty oraz sprowadzić je do dzisiejszej rachuby czasu można poprzez badania chronologii technicznej, a szczególnie średniowiecznej kalendarigrafii.

Ówczesne systemy oznaczania czasu były zasadniczo zestawiane w traktatach poświęconych teorii komputu. Najbardziej znane przez komputystów były tablice paschalne Dionizego Małego¹ (kontynuacja 85-letniego cyklu Cyryla Aleksandryjskiego), Izydora z Sewilli², a szczególnie Bedy Czcigodnego³ – rozpowszechnione na całą średniowieczną Europę stały się punktem wyjścia do wszelkich poczyniń w tym zakresie. Autorzy tych prac nie ustrzegli się jednak pewnych błędów w stosunku do określania długości roku, które zostały ostatecznie ustalone w XVI w.⁴

Niektóre elementy powyższych tablic paschalnych były wykorzystywane do budowania kalendarzy wieczystych. Brano w tym celu tylko podstawowe repery, którymi najczęściej były: liczba złota, litera dnia i kalendarz rzymski⁵.

¹ B. K r u s c h. *Studien zur Christlichmittelalterlichen chronologie*. Berlin 1938 s. 59-86.

² *Isidori Hispalensis*. Etymologiarum libri XX. V. 38. Wyd. W. M. Lindsay. Oxonie 1911.

³ *De temporum ratione*. Wyd. Migne. W: *Patrologia Latina*. Paris 1891 col. 295-576 i *De ratione computi*. Tamże col. 579-609.

⁴ Problemy te zostały ostatecznie wyjaśnione, m. in. w pracach: J. B. R o s s i. *Inscriptiones christianae*. Romae 1861; B. K r u s c h. *Der 84 jährige Ostercyclus und seine Quellen*. Leipzig 1880; oraz H. G r o t e f e n d. *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*. T. 1. Hannover 1891.

⁵ Porównaj: *Missale Plenarium Bibl. Capit. Gnesnensis Ms 149*. Wyd. K. Biegański, J. Woronczak. Graż-Warszawa 1972. Zdarzało się, że reperów tych było mniej (litera dnia i kalendarz rzymski). *Chronologia polska*. Pod red. B. Włodarskiego. Warszawa 1957 s. 147 i 177, lub więcej (z rozbudowanym cyklem księży-

Kalendarze z kolei miały podstawowe znaczenie dla datacji w średniowiecznych źródłach: rocznikach, kronikach, dokumentach i innych przekazach. W tym okresie były one niemal bez wyjątku pochodzenia liturgicznego. Mieściły się zasadniczo w mszałach, brewiarzach i innych księgach liturgicznych, które zaczęły się pojawiać od X w.⁶ Można je spotkać również jako samodzielne kodeksy, tzw. martyrologia kalendarzowe⁷.

W mszałach, brewiarzach i księgach zajmują one w zasadzie sześć pierwszych kart tych kodeksów. Natomiast w źródłach opisowych i dokumentowych elementy tych kalendarzy były wykorzystywane do datacji zapisów.

Średniowiecze nie wypracowało jednolitego sposobu oznaczania czasu. Obok dwóch najważniejszych kalendarzowych systemów, kalendarza rzymskiego i liturgicznego, stosowano także – aczkolwiek z mniejszą częstotliwością – inne, jak *Consuetudo Bononensis*⁸ i *Cisiojanus*⁹, czy też niektóre elementy komputu paschalnego, np. liczbę złotą, epaktę, literę dnia itd. Stąd też często zdarzało się, iż określano czas jakiegoś wydarzenia używając dwóch lub więcej technik datowania. Niektóre z nich, jak kalendarz rzymski, który wszedł do średniowiecza ze starożytności, przeważają w zapisach we wczesnym średniowieczu, później na skutek częstych pomyłek przy redukcji non, kalend i idów występują sporadycznie¹⁰; inne, jak kościelny system oznaczania dnia, który powstał w okresie średniowiecza, przeżył swój największy rozwój w XIII i XIV w. i stosowany był aż do końca XVIII stulecia¹¹. Znany był również w ówczesnej Europie dzisiejszy sposób oznaczania dnia w miesiącu, przejęty od Arabów¹².

Zanik jednego sposobu datowania, rozwój drugiego czy też występowanie w jednym zapisie równocześnie kilku systemów lub jednego z nich było z pewnością warunko-

cowym, cyzjojanem i znakami zodiaku). *Chronologia polska* s. 195.

⁶ B. B o l c. *Najstarszy kalendarz w rękopisach gnieźnieńskich*. "Studia Źródłoznawcze" 12:1967 s. 23-38.

⁷ Kalendarz jest pojęciem szerszym niż martyrologium. Samo martyrologium zawiera tylko spis świętych. Natomiast kalendarz zawiera najczęściej: liczbę złotą, literę dnia i kalendarz rzymski, a także martyrologium lub części kalendarz liturgiczny.

⁸ *Chronologia polska* s. 84.

⁹ J. F i j a l e k. *Cyzjojan polski z r. 1471 z wiadomością o cyzjojanie w ogóle i w Polsce*. "Prace Filologiczne" 12:1927 s. 433.

¹⁰ W Polsce w XI/XII wieku ma nawet przewagę. Począwszy od 2 poł. XIII wieku zanika, by w okresie Odrodzenia przybrać na sile. *Chronologia polska* s. 81-82.

¹¹ Tamże s. 85 oraz *Prawa, Przywileje i Statuty miasta Krakowa (1507-1795)*. "Acta Historica" t. 12/2/1. Wyd. F. Piekosiński. Najdłużej utrzymuje się w aktach miejskich i grodzkich.

¹² F. K a l t e n n b r u n e r. *Ein Kalender aus dem Anfang des 13 Jahrhunderts*. "Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde" 3:1878 s. 384-395.

wane określonymi wpływami kulturowymi, wyrażało pewną modę i świadczyło o świadomości historycznej ówczesnego społeczeństwa.

Aby określić funkcje społeczne czasu oraz jego wartościowanie w kulturze średniowiecza, należy w pierwszej kolejności zająć się opracowaniem i wyjaśnieniem używanych sposobów jego liczenia. W tym też kierunku pójdą nasze badania.

Problematykę tę można badać na podstawie ówczesnych źródeł, będących wytworami sztuki komputystycznej, jak wspomnianych wyżej kalendarzy, obituarium, a także kronik, gdzie obok zapisów rocznikarsko-kronikarskich znajdujemy dużą ilość materiału poświęconego praktycznej konstrukcji chronograficznej.

Stąd też, w celu pełnego uzyskania obrazu tych zagadnień, rozpatrzono trzy różne typy literackie źródeł chronograficznych, a mianowicie: rocznik, kalendarz i kronikę. Ze względu na typowość wyżej wymienionych źródeł w tym czasie¹³, do porównania wybraliśmy po jednym przedstawicielu każdego z trzech gatunków.

Problemy struktury, genezy elementów chronologicznych używanych do datacji oraz sztuki komputystycznej badać będziemy do XV w. Cezura ta jest podyktowana ostatnimi zapisami znajdującymi się w naszych źródłach.

Do porównania wybraliśmy źródła z Pragi i Krakowa.

Punkt wyjścia naszych rozważań stanowi *Kronika Benedykta Minority*¹⁴ (Praga), która jest przygotowana do wydania przez Ladislava Duška. Składa się ona zasadniczo z trzech redakcji (kontynuacji), a mianowicie: BM, *Chronica Laurenti de Brezove* i *Chronicae Aulae Regiae* (Zbraslaviensis). Rękopisy te znajdują się w kodeksie Biblioteki Uniwersytetu Praskiego sygn. XID8, f. 1-18 BM, obejmująca lata 1347-1487 oraz f. 19-99 *Chronica Laurenti de Brezove*; a także w kodeksie Biblioteki im. Księcia Augusta w Wolfenbüttel sygn. 154, f. 1-60 BM, f. 60-222 *Chronica Laurenti de Brezove*, f. 225-325 *Chronicae Regiae Aulae* (Zbraslaviensis). Całość, tj. wszystkie redakcje, obejmuje okres od 894 do 1492 r., z tym iż informacje zawierające określenie dnia i więcej narracji pojawiają się dopiero w XIII w. Do tego okresu czasu zapiski mają charakter rocznikarski.

Obejmując naszymi badaniami źródła krakowskie¹⁵ – tj. *Rocznik kapituły krakowskiej* i *Kalendarz krakowski* z 2 poł. XIII w., które mieszczą się w jednym integralnym kodeksie znajdującym się w Bibliotece Kapituły Krakowskiej na Wawelu – chcieliśmy wzbogacić porównawczy materiał kalendariograficzny. Środowiska te wybraliśmy nieprzypadkowo. Uważamy bowiem, iż były one w tym czasie związane licznymi więzami kulturowymi – choćby Uniwersytety Pragi i Krakowa – tworząc wówczas jeden krąg kulturowy.

¹³ J. L e G o f f. *Kultura średniowiecznej Europy*. Warszawa 1970 s. 169.

¹⁴ *Chronica Benedicti Minoritae dicti et eius continuatio* (mps). W tekście używać będziemy skrótu "BM".

¹⁵ *Rocznik kapituły krakowskiej*. Wyd Z. Kozłowska-Budkowa. W: MPH seria II. T. 5. Warszawa 1978 s. 19-107; *Kalendarz krakowski* z 2 poł. XIII w. Tamże s. 107-197.

Wybór *Kalendarza* został podyktowany przede wszystkim jego zawartością. Posiada on bowiem prócz części komputystyczno-kalendarzowej także zapiski rocznikarsko-kronikarskie. Pochodzą one zasadniczo z XIV i XV w. i są autorstwa kilku pisarzy¹⁶. Zapiski te będą służyły do porównania z zapiskami *Kroniki* pochodzącymi z XIII, XIV i XV w. – pisane także przez kilku autorów¹⁷.

Dodając do tych źródeł *Rocznik kapituły krakowskiej* czynimy to ze względu na: integralność kodeksu, *Rocznik* jest poprzednikiem *Kalendarza* i dostarcza tym samym XIII-wieczny materiał datacyjny, który możemy porównać z zapiskami *Kroniki* pochodzącymi z tego samego okresu, a którego brak jest w *Kalendarzu*, a ponadto stanowi on podobny do *Kalendarza* literacki typ źródła chronograficznego.

Przy założeniu, iż do datacji w *Roczniku* i w części kronikarskiej *Kalendarza* wykorzystano z komputu kalendarzowego tylko najważniejsze święta i typowe dla Krakowa, możemy zbudować na podstawie zapisek datacyjnych tych źródeł, według świąt kalendarza liturgicznego, model kalendarza obowiązującego w Krakowie. Analogicznie postąpimy w przypadku zapisów *Kroniki*, sporządzając na ich podstawie model kalendarza typowego dla Pragi.

1. MODELE KALENDARZY

1. 1. Model martyrologium *Kalendarza krakowskiego*

Najstarsze martyrologia pochodzące z III w. nie dochowały się do naszych czasów. Zawierały one spis męczenników i biskupów rzymskich. Ze znanych najstarszy jest *Chronograf* z 354 r. Późniejsze to: Hieronima z V w., Bedy z VIII w. czy Gallonense z wieku IX¹⁸.

Proweniencję każdego martyrologium lub kalendarza można określać ogólnie poprzez występujący w nim zasób świąt tzw. uniwersalnych, a szczególnie zaś partykularnych, których kult związany jest ze ściśle określonym ośrodkiem.

Ta druga grupa świąt posiada zazwyczaj podwyższony stopień obchodu liturgicznego, który uwidacznia się w kalendarzach poprzez użycie wigilii i oktawy głównego święta (*natale*), bądź translacji (*translatio*) czy też znalezienia relikwi (*invenio*) w odpowiednio podwyższonym rycie.

¹⁶ Tamże s. XVIII.

¹⁷ Wstęp do BM s. 1-2 (mps).

¹⁸ *Encyklopedia Katolicka*. T. 15-16. Warszawa 1911 s. 295; *Encyklopedia Powszechna*. T. 7. Warszawa 1967 s. 196; *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*. T. 4. Tübingen 1960 s. 785.

Przy ustalaniu proveniencji martyrologium *Kalendarza krakowskiego* można zawęzić obszar poszukiwań do terytorium Niemiec, a szczególnie wziąć pod uwagę Nadrenię i Bawarię. Wybór tych metropolii sugeruje zasób świąt oraz pochodzenie najstarszych polskich kalendarzy, które są zamieszczone w *Chronologii polskiej*¹⁹.

Mając na uwadze czas powstania martyrologium *Kalendarza krakowskiego*, przypadający na 2. poł. XIII w.²⁰, do porównania wzięto materiał pochodzący z okresu wcześniejszego aczkolwiek zbliżonego do czasu powstania martyrologium – na tyle, by teoretycznie mógł służyć jako wzór do jego sporządzenia.

Do analizy wybraliśmy kalendarze zamieszczone w: *Kodeksie Gertrudy* i *Sacramentarium tyńieckim* oraz w kolońskich księgach liturgicznych pochodzących z okresu od X do początku XIII w.²¹ Dla prowincji bawarskiej wybraliśmy psalterz z kalendarzem pochodzący z przełomu XI/XII w.²²

Skrócone martyrologium²³ zajmuje w kolumnowym układzie *Kalendarza krakowskiego* piątą pozycję. Zasadą jego układu, podobnie jak i innych pochodzących z tego samego okresu martyrologiów (lub nieco wcześniej – np. z tzw. *Kodeksu Gertrudy* czy *Sacramentarium tyńieckiego*), jest fakt, iż prawie wszystkie dni w poszczególnych miesiącach, a nawet w tak typowym dla okresu 40-dniowego Postu, są wypełnione imionami świętych. Wpisano więc tutaj pod każdym dniem nazwę święta lub imię (imiona) świętego (świętych), pozostawiając tylko pięć wolnych dni: 11 I, 23 II, 8 III, 14 III, 22 III – "Już to przez brak decyzji, już to przez przeoczenie"²⁴.

Zestawiając wolne miejsca ze świętami znajdującymi się w innych kalendarzach krakowskich pod wyżej wymienionymi datami, proponujemy następujący układ świąt: Gregorii ep. et cf. – 11 I, vigilia Matthie ap. – 23 II, Cirili et Methodi pont.²⁵ – 8 III, Leonis ppe – 14 III i Pauli ep. et cf. – 22 III.

¹⁹ *Chronologia polska* s. 201-219; W. S e m k o w i c z. *Paleografia łacińska*. Kraków 1951 s. 301 i 309.

²⁰ Rozdz. I niniejszej pracy.

²¹ Kalendarz z *Kodeksu Gertrudy* i *Sacramentarium tyńieckiego* zamieszczony jest w: *Chronologia polska* s. 201-212; Wl – Berlin. Königliche Bibliothek Ms. theol. lat. Nr 358. *Ein Psalterium der Abtei Werden, geschrieben um die Wende des 10. Jahrhunderts*; Ks – Düsseldorf, Staatsarchiv Codex A119 (Grossfolio, 18B1). *Nekrolog des Severinsstiftes zu Köln (in dem letzten Drittel des 12. Jahrhunderts)*; Kpl – Berlin. Königliche Bibliothek Codex Ms. Boruss. Quart. Nr 234. *Ein Memorienbuch von St. Panthaleon in Köln aus dem 13. Jahrhundert*. W: *Der Kölner Festkalender*. Wyd. G. Zilliken. "Jahrbücher des Vereins von Altertumfreunden im Rheinlande". Bonn 1910.

²² *Ein Psalmenbuch und Kalendarium aus dem 11./12. Jahrhunderte*. CIM. 13067 s. 207-228. W: *Mittelalterliche Kirchenfeste und Kalendarium in Bayern 1891*.

²³ Zawiera bowiem tylko spis świętych według dni kalendarza.

²⁴ MPH seria II. T. 5 s. XXIII.

²⁵ Z. Kozłowska-Budkowa proponuje tylko Cyryla (tamże). Biorąc jednak pod uwagę, iż święci Cyryl i Metody występują razem w średniowiecznych kalendarzach, proponujemy jak w tekście.

Na każdej stronie martyrologium *Kalendarza krakowskiego* umieszczono najczęściej pięć, rzadziej cztery lub sześć kolejnych dni danego miesiąca. W związku z tym na zapiski pozostawiono od czterech do pięciu wierszy nie licząc szerokich marginesów u góry i u dołu strony²⁶.

Dużo wolnego miejsca pozostawiono prawdopodobnie w związku z pierwotnym przeznaczeniem tego kodeksu na obituarium. Dopiero późniejsze zapiski świadczą, iż zamysł ten zmieniono czyniąc z tego nekrologu rocznik.

Święta martyrologium zapisano pięcioma kolorami; a mianowicie: czarnym, czerwonym, różowym, zielonym i niebieskim. Wśród wyróżnionych (za takie uważamy święta zapisane kolorami innymi prócz czarnego) najliczniejszą grupę stanowią święta oznaczone kolorem czerwonym. Barwą tą zapisano 55 świąt, w tym 4 wigilie i 8 oktaw. Następny w kolejności kolor, różowy, otrzymało 45 świąt, w tym: 8 wigilii i jedną oktawę. Natomiast barwą zieloną oznaczono tylko 6 świąt, a niebieską 5. Resztę stanowią święta zapisane na czarno – 253, w tym 1 wigilia i 2 oktawy.

Tab. 1. Święta w Martyrologium *Kalendarza krakowskiego* zapisane pięcioma kolorami

	Niebieski	Czerwony	Różowy	Zielony	Czarny	Ogółem
pańskie	3	4	2	–	–	9
maryjne	–	1	3	–	–	4
apostołów	1	7	11	–	1	19
męczenników	1	17	12	2	134	166
dziewic	–	5	2	–	24	31
wyznawców	–	4	2	2	28	36
biskupów	–	2	1	–	27	30
opatów	–	3	–	–	8	11
papieży	–	–	–	1	16	17
presbiterów	–	–	–	–	4	4
inne	–	–	7	1	7	15
puste	–	–	–	–	–	5
wigilie	–	4	8	–	1	13
oktawy	–	8	1	–	2	11
ogółem	5	55	47	6	253	371

Struktura kolorów sugeruje, iż najważniejszymi świętami są te, które wyróżniono kolorem niebieskim. Następny byłby kolor czerwony i różowy, później zielony i w końcu czarny.

²⁶ Tamże.

Użycie tak licznych kolorów jest w tym czasie zjawiskiem niespotykanym – także w porównywanych źródłach²⁷. Spełniają one najprawdopodobniej rolę gradacji świąt. Jeden kolor bowiem, oczywiście prócz czarnego, mógłby przede wszystkim służyć wyróżnieniu, natomiast użycie kilku kolorów, w naszym przypadku pięciu, mogło być wykorzystane w ustaleniu hierarchii świąt w układzie liturgii.

Martyrologium *Kalendarza krakowskiego* jest zasadniczo zbiorem świąt stałych. Obok nich znajdują się święta ruchome, które zostały tu wpisane pod stałymi datami²⁸: Passio 25 III, Resurrectio 27 III i Ascensio 5 V.

Wymienione wyżej święta, zarówno 9 pańskich – prócz Descensio s. Spiritis – jak i 4 święta maryjne, są typowe dla wszystkich współczesnych tego typu zabytków.

Ze względu na kolory, wyżej wymienione święta można podzielić na następujące cykle: Bożego Narodzenia – Nativitate 25 XII, Circumcisio 1 I, Epiphania 6 I (kolor niebieski); Wielkanocy – Passio 25 III, Resurrectio 27 III, Ascensio 5 V, Descensio s. Spiritis 15 IV (kolor czerwony) i pozostałych świąt pańskich roku kościelnego nie związanych z wymienionymi cyklami, tj. Invencio s. Crucis 3 V i Exaltatio s. Crucis 14 IX (kolor różowy) oraz świąt maryjnych – Purificatio 2 II, Assumptio 15 VIII, Nativitate 8 IX (kolor różowy) i Anunciatio (kolor czerwony).

Tab. 2. Święta pańskie Martyrologium *Kalendarza krakowskiego*

Data	Święto	K o l o r			Występowanie					
		wigilii	święta	oktawy	1	2	3	4	5	6
1 I	Circumcisio Domini	–	niebieski	czarny	x	–	x	x	x	–
6 I	Epiphania Domini	czerwony	niebieski	–	x	x	x	x	x	x
25 III	Passio	–	czerwony	–	x	–	x	x	x	x
27 III	Resurrectio Domini	–	czerwony	–	x	x	x	x	x	x
3 V	Inventio s. Crucis	–	różowy	–	x	x	x	x	x	x
4 V	Ascensio Domini	–	czerwony	–	x	x	x	x	x	x
15 V	Descensio s. Spiritis	–	czerwony	–	–	x	–	–	–	–
14 IX	Exaltatio s. Crucis	–	różowy	–	x	–	x	x	x	x
25 XII	Nativitas Domini	czerwony	niebieski	–	x	x	x	x	x	x

Do cyklu bożonarodzeniowego należy też zapewne zaliczyć *Johannis ap. et ev.* 27 XII, ze względu na niebieski kolor typowy dla tej grupy świąt (kolor oktawy – czerwony), natomiast ostatnie z wymienionych świąt maryjnych otrzymało czerwoną barwę zapewne tylko dlatego, iż zostało zapisane pod tym samym dniem co święto

²⁷ Święta w porównywanych źródłach są zapisane najwyżej dwoma kolorami, czarnym i złotym lub czarnym i czerwonym.

²⁸ Było to zasadą w tym okresie. Święta te w licznych kalendarzach zapisane są pod stałymi datami. Nie oznaczają one jednak cyklicznie powtarzających się świąt Zmartwychwstania i Wniebowstąpienia, które co roku przypadały na inny dzień, tylko stanowią stałe rocznice tych świąt. *Chronologia polska* s. 224.

Tab. 3. Święta maryjne (jak w tabeli nr 2)

Data	Święto	K o l o r			Występowanie					
		wigilii	święta	oktawy	1	2	3	4	5	6
2 II	Purificatio s. M. v.	—	różowy	—	x	x	x	x	x	x
25 III	Anunciatio s. M. v.	—	czerwony	—	x	—	x	x	x	x
15 VIII	Assumptio s. M. v.	różowy	różowy	różowy	x	x	x	x	x	x
8 IX	Nativitas s. M. v.	—	różowy	—	x	x	x	x	x	x

Legenda: 1. *Kodeks Gertrudy*

2. *Sacramentarium tyńieckie*

3. *Wl (Kolonia)*

4. *Kpl (Kolonia)*

5. *Ks (Kolonia)*

6. *Kalendarz Razybony*

pańskie – Passio 25 III.

Najczęściej spotykanymi świętami, obok świąt pańskich i maryjnych, są święta uniwersalne. W martyrologium stanowią one najliczniejszą grupę. Spośród nich najczęściej wyróżniono kolorem czerwonym.

Spośród świąt uniwersalnych wyróżnionych w martyrologium kolorem czerwonym zastanawia brak niektórych w innych porównywanych źródłach, a mianowicie: Valentini 7 I, biskupa Passawy i apostoła Recji²⁹ oraz Marcii³⁰. Brak Dominici 5 VII, kanonizowanego w r. 1234³¹ i Thome Becketa 28 XII, biskupa Canterbury, kanonizowanego w 1173 r.³² tłumaczy data powstania porównywanych źródeł i rok kanonizacji wymienionych świętych, jest ona wcześniejsza od kanonizacji. Święci ci występują tylko w kalendarzu kolońskim o symbolu Kpl³³.

Spośród wyżej wymienionych świąt, XI milla virginum jest pochodzenia kolońskiego³⁴, natomiast Floriani m.³⁵, Adalberti m., biskup Pragi³⁶ oraz Vitalis m.³⁷ są typowymi dla Krakowa. Brak s. Elizabeth, królowej Węgier kanonizowanej w 1235 roku³⁸, Katherine v., której kult został rozpowszechniony dopiero w XII wieku oraz

²⁹ F. D o y e. *Heilige und Seilige der Römisch-Katholischen Kirche*. T. 2. Leipzig 1929 s. 473.

³⁰ Święto nieznanne.

³¹ MPH seria II. T. 5 s. XXV.

³² Tamże.

³³ *Der Kölner Festkalender* s. 88.

³⁴ MPH seria II. T. 5 s. XXVI.

³⁵ Posiadał relikwie w katedrze krakowskiej. Por. W. D a n i e l s k i. *Przedrydenckie księgi liturgiczne diecezji polskich jako źródła do dziejów kultu św. Wojciecha. Studium źródłoznawcze*. Lublin 1956 (mps) s. 27.

³⁶ D o y e, jw. t. 1 s. 10.

³⁷ Relikwie w katedrze krakowskiej. Por. D a n i e l s k i, jw. s. 27.

³⁸ MPH seria II. T. 5 s. XXV.

Tab. 4. Święta uniwersalne zapisane kolorem czerwonym

Data	Święto	K o l o r		Występowanie					
		wigilii	oktawy	1	2	3	4	5	6
7 I	Valentini ep.	—	—	—	—	—	—	—	—
10 I	Pauli primi heremite	—	—	x	x	x	x	x	x
16 I	Marceli ppe et m.	—	—	x	x	x	x	x	x
19 I	Prisce v.	—	—	x	x	x	x	x	x
20 I	Fabiani et Sebastiani m.	—	—	x	x	x	x	x	x
21 I	Agnētis v.	—	czerwony	x	x	x	x	x	x
22 I	Vincenci lev. et m.	—	—	x	x	x	x	x	x
24 I	Timothei ap.	—	—	x	—	x	x	x	x
25 I	Conversio s. Pauli	—	—	x	x	x	x	x	x
27 I	Johannis Chrisostomi ep. et cf.	—	—	x	—	x	x	x	x
3 II	Blasii ep. et m.	—	—	x	—	x	x	x	x
10 II	Scolastice v.	—	—	x	—	x	x	x	x
14 II	Marcii	—	—	—	—	—	—	—	—
4 III	Translatio s. Venceslai m.	—	—	x	—	x	x	x	—
12 III	Gregorii ppe et cf.	—	—	x	x	x	x	x	x
21 III	Benedicti abb.	—	—	x	x	x	x	x	x
4 IV	Ambrosii ep. et cf.	—	—	x	—	—	x	x	x
9 IV	Marie Egipcjace	—	—	—	—	—	x	—	—
14 IV	Tiburtii, Maximi et Valeriani m.	—	—	x	x	—	x	x	x
25 V	Urbani ppe	—	—	x	x	—	x	x	x
1 VI	Nicomedis m.	—	—	x	x	—	x	x	x
6 VI	Vincenci ep. et m.	—	—	x	—	—	x	x	—
26 VI	Johannis et Pauli m.	—	—	x	x	—	x	x	x
10 VII	VII Fratrum	—	—	x	x	—	x	x	x
1 VIII	Ad vincula s. Petri ap.	—	—	x	x	x	x	x	x
5 VIII	Dominici cf.	—	—	—	—	—	x	—	—
21 IX	Matthēi ap. et ev.	różowy	—	x	x	x	x	x	x
22 IX	Mauritti m. et soc.	—	—	x	x	x	x	x	x
16 X	Galli abb.	—	—	—	x	x	x	x	x
22 XI	Cecilie v.	—	—	x	x	x	x	x	x
23 XI	Clementis pp et m.	—	—	x	x	x	x	x	x
30 XI	Andree ap.	czerwony	czarny	x	x	x	x	x	x
13 XII	Lucie v.	—	—	x	x	x	x	x	x
14 XII	Nycossi ep. et m.	—	—	x	—	x	x	x	x
21 XII	Thome ap.	czerwony	—	x	x	x	x	x	x
26 XII	Stephani protom.	—	czerwony	x	x	x	x	x	x
29 XII	Thome ep. et m.	—	—	—	—	—	x	—	—

Francisci cf., kanonizowanego w r. 1228³⁹ tłumaczy fakt, iż święci ci zostali kanonizowani później od daty powstania porównywanych kalendarzy, a przynajmniej od niektórych z nich.

³⁹ Tamże.

Tab. 5. Święta uniwersalne zapisane kolorem różowym

Data	Święto	K o l o r		Występowanie					
		wigilii	oktawy	1	2	3	4	5	6
5 II	Agathe v. et m.	—	—	x	x	x	x	x	x
22 II	Kathedra s. Petri	—	—	x	x	x	x	x	x
24 II	Matthie ap.	—	—	x	x	x	x	x	x
23 IV	Adalberti ep. et m.	—	—	—	—	—	—	x	—
23 IV	Georgii m.	—	—	—	x	—	x	x	x
25 IV	Marcii ev.	—	—	—	—	—	x	x	x
28 IV	Vitalis m.	—	—	x	x	—	x	x	—
1 V	Philippi et Jacobi ap.	—	—	x	x	—	x	x	x
4 V	Floriani m.	—	—	x	x	—	x	x	—
6 V	Johannis ap. ante port. lat.	—	—	x	—	—	x	x	x
15 VI	Viti, Modesti, Crescentie m.	—	—	x	x	—	x	x	x
24 VI	Nat. Johannis bapt.	różowy	czerwony	x	x	—	x	x	x
29 VI	Petri et Pauli ap.	różowy	czerwony	x	x	—	x	x	x
30 VI	Commemoratio s. Pauli ap.	—	—	x	x	—	x	x	x
13 VII	Margarethe v.	—	—	x	x	—	x	x	x
15 VII	Divisio apostolorum	—	—	x	x	—	x	x	x
22 VII	Marie Magdalene	—	—	x	x	—	x	x	x
25 VII	Jacobi ap.	różowy	—	x	x	—	x	x	x
25 VII	Christophori m.	różowy	—	—	x	—	—	x	x
10 VIII	Laurentii m.	różowy	czerwony	x	x	x	x	x	x
24 VIII	Bartholomei ap.	różowy	—	x	x	x	x	x	x
29 VIII	Deccolatio s. Johannis bapt.	—	—	x	x	x	x	x	x
27 IX	Cosme et Damiani m.	—	—	x	x	x	x	x	x
1 X	Remigii ep. et cf.	—	—	x	x	x	x	x	x
4 X	Francisci cf.	—	—	—	—	—	x	x	—
18 X	Luce ev.	—	—	x	x	x	x	x	x
21 X	XI Milla v.	—	—	x	x	x	x	x	—
28 X	Simonis et Jude ap.	—	—	x	x	x	x	x	x
11 XI	Martini ap. et ev.	—	czerwony	x	x	x	x	x	x
19 XI	s. Elizabeth	—	—	x	—	—	x	—	—
25 XI	Katherine v.	—	—	—	—	—	x	x	—

Tab. 6. Święta uniwersalne zapisane zielonym kolorem

Data	Święto	K o l o r		Występowanie					
		wigilii	oktawy	1	2	3	4	5	6
28 VIII	Augustini ep. et cf.	—	—	x	x	x	x	x	x
1 XI	Omnium Sanctorum	czarny	—	x	x	x	x	x	x
6 XII	Nicolai ep.	—	—	—	—	x	x	x	x
28 XII	Innocentium m.	—	czerwony	x	x	x	x	x	x
31 XII	Siluestri ppe	—	czerwony	x	x	x	x	x	x

Wymienione wyżej święta, wyróżnione czterema kolorami, są w zasadzie świętami

ogólnokościelnymi. Przy tym niektóre z nich zawdzięczają barwę zapisu obecności relikwii w katedrze krakowskiej⁴⁰ lub obecności w katedrze ołtarzy im poświęconych⁴¹.

Wydaje się, iż najwięcej o proveniencji martyrologium *Kalendarza krakowskiego* mogą nam powiedzieć święta zapisane na czarno⁴². Jedenaście z nich jest pochodzenia kolońskiego: Aldegundis v. 30 I, której relikwie znajdują się w Kolonii⁴³, Laudgeri 26 III, biskup Mimigardenforden, którego kult związany był szczególnie z Münster⁴⁴, Quirini 29 III, relikwie w Kolonii⁴⁵, Balbine v. 31 III, kult jej związany był szczególnie z Kolonią i Utrechtem⁴⁶; także z tymi miastami związany był kult: Theodozje 3 IV⁴⁷, Albani 21 VI⁴⁸, a także: Huberti 3 XI⁴⁹, biskup Lütlich, Willibrordi 7 XI, biskup Utrechtu⁵⁰, Cumberti 12 XI, biskup Kolonii⁵¹, Duorum Eualdorum oraz Kunibertus (Koloniam, 3 X i 12 XI)⁵².

Są pośród nich i takie, które wskazują na pochodzenie tego Martyrologium z metropolii trewirskiej, np. Pacientis 8 I, biskup Meten⁵³, Walerii 29 I, biskup Trewiru⁵⁴, Goerici 19 IX, biskup Metz⁵⁵. Inne imiona świętych: Magni 6 XI, biskup

⁴⁰ Vitalis 28 IV, Florian 4 V, Christophori 27 VII, Thome (Cantuaryjski) 29 XII. Por. D a n i e l s k i, jw. s. 27; Remigii 11 X, XI milla v. 21 X, Sebastiani 20 I, Marie Magdalene 22 VII. Por. MPH seria II. T. 5 s. XXVI.

⁴¹ Nicolai 6 XII, Lucie 13 XII, Johannis Chrisostomi 27 I, Georgii 24 IV; D a n i e l s k i, jw. s. 27.

⁴² Na czarno zapisano w martyrologium *Kalendarza krakowskiego* 253 święta.

⁴³ *Acta sanctorum*. T. 3. Paris, Roma 1866 s. 665.

⁴⁴ G r o t e f e n d, jw. s. 131.

⁴⁵ *Acta sanctorum*. T. 9. Paris, Roma 1865 s. 809.

⁴⁶ G r o t e f e n d, jw. s. 68.

⁴⁷ Tamże s. 175.

⁴⁸ Z. O b e r t y ń s k i. *Święta Monegundis. Nieznany kult świętej w Krakowie w wieku XI-XII*. "Ruch Biblijny i Liturgiczny" 29:1966 s. 353-362.

⁴⁹ D o y e, jw. t. 1 s. 526.

⁵⁰ O b e r t y ń s k i, jw. s. 334.

⁵¹ D o y e, jw. t. 1 s. 234.

⁵² MPH seria II. T. 5 s. XXV.

⁵³ D o y e, jw. t. 2 s. 478.

⁵⁴ G r o t e f e n d, jw. s. 149.

⁵⁵ D o y e, jw. t. 1 s. 733.

Augsburga⁵⁶, Burchardi 12 X, biskup Würzburga – wskazują na metropolię w Mainz⁵⁷.

Pomimo że w martyrologium zdecydowanie przeważają święta charakterystyczne dla Kolonii, to posiada ono także święta typowe dla Bawarii, jak: Affre 7 VIII (Ratyzbona)⁵⁸, Udalrici ep. 4 VII (Ratyzbona)⁵⁹, Ruperti 24 IX, biskup Salzburga⁶⁰, Dionisi ep. et soc.⁶¹

Martyrologium *Kalendarza krakowskiego* wykazuje największe podobieństwo do kolońskich kalendarzy – w tym i do kalendarza zamieszczonego w *Kodeksie Gertrudy*⁶² – mianowicie do kalendarza o symbolu Ks, z którym ma 251 świąt wspólnych. Z kalendarzem mieszczącym się w *Kodeksie Gertrudy* ma 250 wspólnych świąt, zaś z kalendarzem kolońskim o symbolu Kpl – 233 wspólne święta. Najmniejsze podobieństwo wykazuje z *Kalendarzem Ratyzbony* – 163 wspólne święta.

Natomiast kalendarz koloński o sygnaturze Wl ma z martyrologium tylko dla 8 miesięcy 152 wspólne święta (omówione dotąd: Ks – 165, *Kodeks Gertrudy* – 161, Kpl – 162, zaś *Kalendarz Ratyzbony* – tylko 151).

Liczne święta charakterystyczne dla Kolonii, jakie zawiera martyrologium *Kalendarza krakowskiego* oraz jego największe podobieństwo do kalendarzy kolońskich, a szczególnie do jednego z nich o symbolu Ks, wskazuje na pochodzenie jego wzoru z Nadrenii (Kolonii).

Zostało ono przystosowane do Krakowa poprzez wpisanie do niego głównych świąt krakowskich, jak św. Stanisław 8 V – jedyne święto w tym martyrologium, które otrzymało niebieską barwę – prócz świąt cyklu bożonarodzeniowego – i jego translacja 27 IX oraz Dedicatio ecclesie s. Wenceslai 20 IV (kolor czerwony), których nie było we wzorze, bądź były w innym rycie, jak św. Wacław 28 IX wyróżniony kolorem zielonym – w innych kalendarzach jest na czarno. Wyróżniono ponadto: Mikołaja 6 XII, Floriana 4 V, Antoniego 13 VI, Tomasza kantuaryjskiego 29 XII, Fabiana i Sebastiana 20 I oraz papieża Urbana 25 V.

⁵⁶ Tamże t. 1 s. 758.

⁵⁷ W. S c h e n k. *Z dziejów liturgii w Polsce. W: Księga tysiąclecia katolicyzmu w Polsce*. T. 1 Lublin 1969 s. 179.

⁵⁸ Tamże.

⁵⁹ H. G r o t e f e n d, jw. s. 178.

⁶⁰ Tamże s. 165.

⁶¹ Tamże s. 88.

⁶² Kalendarz zamieszczony w *Kodeksie Gertrudy* jest pochodzenia kolońskiego. S e m k o w i c z, jw. s. 301.

Tab. 7. Podobieństwa i różnice Martyrologium z innymi kalendarzami⁶³

		K. Gertrudy	Sac. tyn.	WI	Kpl	Ks	Ratyzbona
styczeń	p	24	17	23	26	25	21
	r	6	13	7	4	5	9
luty	p	16	8	10	15	15	9
	r	11	19	17	12	12	18
marzec	p	17	10	16	16	14	8
	r	13	20	14	14	16	22
kwiecień	p	18	6	–	10	19	3
	r	12	24	–	20	11	27
maj	p	24	17	–	15	21	13
	r	7	14	–	16	10	18
czerwiec	p	24	17	–	21	20	17
	r	7	14	–	10	11	14
lipiec	p	23	17	–	25	26	15
	r	9	15	–	7	6	17
sierpień	p	27	23	26	28	28	22
	r	5	9	6	4	4	10
wrzesień	p	21	14	19	17	21	18
	r	11	18	13	15	11	14
październik	p	22	15	21	19	21	12
	r	8	15	9	11	9	18
listopad	p	14	11	17	21	19	13
	r	16	19	13	9	11	17
grudzień	p	20	13	20	20	22	13
	r	11	18	11	11	9	18
suma 8 miesięcy	p	161	111	152	162	165	115
	r	81	131	90	80	77	127
suma 12 miesięcy	p	250	168	–	233	251	163
	r	116	198	–	133	115	203

Wśród wyróżnionych świętych znaleźli się także Władysław 27 VI – król Węgier i Prokop opat 3 VII, zapisani barwą czerwoną.

⁶³ Porównuję zapisy dla 366 świąt – nie porównuję dla tych 5 wolnych dni. Ponieważ w tych dniach pełnych 6-krotnie są wpisane dwa święta (np. 27 IX Translatio s. Stanisłai oraz Cosme et Damiani m.), toteż mamy 366 świąt porównywalnych. W wyniku tego bywają miesiące, które mają mniej świąt niż dni lub więcej świąt aniżeli dni. Święta ruchome zapisane w martyrologium *Kalendarza krakowskiego* pod stałymi datami (przyp. 11 rozdz. I) porównuję według tej samej zasady.

W tym tak licznym wyróżnieniu świąt uwidacznia się linia rozwojowa tego martyrologium, która była pierwotnie oparta na przekazie importowanym. W pierwszym etapie rozwoju widać tendencję do przystosowania martyrologium do potrzeb lokalnych, objawiającą się hierarchizowaniem zapisanych w nim świąt. Było to osiągnięte poprzez kolorystyczne zróżnicowanie zapisów.

Widać w tym również godzenie dwóch tradycji, miejscowej i kolońskiej, kiedy trzeba było wyróżnić miejscowe kultury świętych i trudno było nie wyróżnić świąt podkreślonych we wzorze.

Następnym etapem przystosowania tego martyrologium do Krakowa będzie redukcja świąt. Rozpocznie się ona znacznie później, przy jednoczesnym dopisywaniu, kiedy wytworzą się miejscowe wzory kalendarjograficzne. Wtedy wiele świąt okaże się mało znanych, a nawet obcych dla miejscowych i te właśnie zostaną skreślone, gdyż tylko w ten sposób można będzie uczynić to martyrologium bardziej krakowskim i zrozumiałym dla wiernych.

Przekreśleniu rubrą uległy następane święta zapisane pierwotnie nigro: Barnabe ap. 11 VI, Gallicani m. 25 VI, Processi et Martyniani m. 2 VII, Udalrici ep. 4 VII, Willibaldi cg. 7 VII, Augusti et Hilari m. 16 VII, Arnolfi ep. 18 VII, Arsenii abb. 19 VII, Panthaleonis m. 28 VII, Felicis et Simplicii m. 29 VII, Abdon et Senens m. 30 VII, Germani cf. 31 VII, Sixti ppe 6 VIII, Donati ep. et m. 7 VIII, Willibrordi ep. et cf. 7 XI, Columbani abb. et cf. 21 XI, Crisogonii m. 24 XI, oktawa Andree ap. 7 XII, Leukadie v. 9 XII, Eulalie v. 10 XII, Valentini m. 16 XII, Ignacii m. 17 XII, Triginta martyrum 22 XII, Victorie v. 23 XII. Nie widać w tym przekreśleniu pewnej zasady przystosowania martyrologium do miejscowej tradycji.

Ogólnie można powiedzieć, iż chodzi tu o redukcję⁶⁴, lecz z kolei niektóre przekreślone święta znajdują się w innych kalendarzach. Widać to przy zestawieniu skreślonych świąt z późniejszymi kalendarzami krakowskimi⁶⁵

Nie wyklucza to także, że autor chciał wyróżnić Barnabę apostoła, czego nie można odnieść do innych świąt, a szczególnie tych grudniowych, po oktawie św. Andrzeja, jak: Leukadie v. 9 XII, Eulalie v. 10 XII, Valentini m. 16 XII, Ignacii m. 17 XII, Triginta m. 22 XII oraz Victorie v. 23 XII, które bardzo rzadko pojawiają się w późniejszych kalendarzach krakowskich⁶⁶. Za tym spostrzeżeniem przemawia okres grudniowy, w którym to przypada Adwent. Gdyby go porównać z okresem 40-dniowego

⁶⁴ Z. Kozłowska-Budkowa uważa, iż przekreślenia te mogą oznaczać wyróżnienia (przekreślano bowiem rubrą), które były prowadzone niesystematycznie. MPH seria II. T. 5 s. XXIV.

⁶⁵ *Chronologia polska* s. 146-155.

⁶⁶ Tamże.

Postu, gdzie również występuje tendencja malejąca liczby świąt, fakt ten tłumaczyłby przekreślenie świąt grudniowych⁶⁷.

Zastanawiając się nad datą powstania martyrologium *Kalendarza krakowskiego* należy wziąć pod uwagę największe spośród świąt lokalnych jego zasobu święto, czyli św. Stanisława. Ze sposobu wyróżnienia tego święta (jedyne zapisane na niebiesko, prócz świąt cyklu bożonarodzeniowego) można przyjąć, za Z. Kozłowską-Budkową, iż zostało ono sporządzone z okazji jego kanonizacji⁶⁸.

Za tą sugestią przemawia także konstrukcja tablic Wielkiego Cyklu Paschalnego (532 lata) w kompucie *Kalendarza krakowskiego*. Rozpoczynają się one od 1254 r., podając kolejne terminy Paschy na przyszłe lata. Uściślając terminy świąt Wielkanocy zawarte w kompucie *Kalendarza krakowskiego* należy stwierdzić, iż powstał on po Wielkanocy roku 1253, ponieważ data Paschy dla tego roku nie jest uwzględniona.

1. 2. Model *Kalendarza krakowskiego* na podstawie datacji według świąt roku liturgicznego

Model *Kalendarza krakowskiego* zbudujemy na podstawie zapisów datacyjnych w *Roczniku kapituły krakowskiej* i martyrologium *Kalendarza krakowskiego* dokonanych według kalendarza liturgicznego. Jak wyżej wspomnieliśmy, na każdej stronie rękopisu martyrologium zostawiono dość dużo miejsca na dokonywanie zapisów. Przestrzeń tę wykorzystano jednak tylko w części. Zostawiono pustą paginę 60 i 75 – prócz wpisania imion świętych – a na paginie 40 i 64 wciągnięto tylko po jednym zapisie⁶⁹.

Pomimo tego rękopis zawiera dość dużo wpisów, z których do analizy wykorzystaliśmy 45. Przy kwalifikowaniu zapisów do analizy kierowaliśmy się: po pierwsze – zapis musi określać czas wydarzenia z dokładnością dnia, po drugie – czas wydarzenia powinien być określony za pomocą kalendarza kościelnego. Do analizy dołączyliśmy 8 zapisów *Rocznika*.

W związku z tym, iż większość zapisów datacyjnych dokonana została w XIII i XIV w. oraz na początku wieku XV, porównamy model kalendarza sporządzonego z zapisów z kalendarzem obowiązującym w Krakowie w 1396 r.⁷⁰

Zastanowimy się teraz, czym kierowali się autorzy zapisów, datując je za pomocą poniższych świąt. Mamy tutaj aż 4 święta maryjne: Purificatio 2 II, Visitatio 2 VII,

⁶⁷ W porównywanych kalendarzach, np. z *Kodeksu Gertrudy* czy z *Sacramentarium tynieckiego*, możemy zauważyć mniejszą liczbę świąt w grudniu (Adwent) i marcu, kwietniu (Wielki Post).

⁶⁸ MPH seria II. T. 5 s. XXIV/XXV; por. także przyp. 1 zakończenia.

⁶⁹ MPH seria II. T. 5 s. XXIII.

⁷⁰ H. Wąsowski c. *Statuty synodalne biskupów krakowskich jako źródło do badań nad kalendarzem diecezjalnym*. "Summarius" 4:1975 s. 174-176.

Assumptio 15 VIII i Nativitate 8 IX, które trafiły tutaj z racji wysokiej rangi w obchodzie liturgii, tak samo jak święta pańskie: Paschę, Pentecostes i Corporis Christi.

Następnie wykorzystano w tym celu święta uniwersalne, te najuroczystsze, które są zaznaczone na czerwono we wszystkich porównywanych kalendarzach: Bartholomei ap. 24 VIII, Matthei ev. 20 IX, Symonis et Jude ap. 28 X, Andree ap. 30 XI, Thome ep. 21 XII, a także dwa święta: Johannis Baptiste 24 VI i Decollatio 29 VIII oraz Augustini ep. 28 VIII.

Znajdujemy w tym modelu także inne święta uniwersalne mniej uroczyste: Dorotheae v. et m. 6 XII, Valentini m. et pb. 14 II, Benedicti abb. 21 III, Margarethe v. et m. 13 VII, Egidi abb. 1 IX, Marcialis et Calixti ppe et m. 14 X, Galli abb. et cf. 16 X, Narcisii ep. et m. 29 X, Clementis ppe et m. 23 XI. Inne z tej grupy znalazły się tutaj prawdopodobnie przez to, iż kanonizacje ich odbyły się w XIII w. Są to: Dominici ep. 5 VIII, kanonizowany w 1234 r., Clare v. 12 VIII i s. Elizabeth 19 XI, kanonizowane w 1235 r.

Inne święta występujące w tym modelu można uznać za krakowskie: Marie Egipcjace 9 IV, która miała na Wawelu poświęcony kościół od XIII w. (wcześniej pod wezwaniem Gereona)⁷¹, Geruasi et Protasii m. 19 IV, przekreśleni później w martyrologium *Kalendarza krakowskiego* na czerwono, mieli poświęcony ołtarz w katedrze⁷², Urbani ppe et m. 25 V, posiadał tu swoje relikwie⁷³, Stanisłai ep. et m. biskup Krakowa i jego patron miał dwa święta – natale 8 V i translatio 27 IX, Leonardi cf. 6 XI, miał poświęconą podziemną część katedry⁷⁴, i Martini ep. et cf. 11 XI⁷⁵.

Święto Divisio apostolorum 15 VII zostało wykorzystane do zapisu zwycięstwa nad Krzyżakami w bitwie pod Grunwaldem w 1410 r. Zostało ono później podniesione do festum fori czyli obowiązywało Kościoł i wiernych⁷⁶.

Podsumowując można stwierdzić, iż do datacji w martyrologium *Kalendarza krakowskiego* wykorzystano w zasadzie tylko święta o odpowiednio wysokim rycie – i te są świętami uniwersalnymi – oraz święta lokalne, które cieszyły się specjalną czcią i miały wysoki ryt ze względu na posiadane relikwie bądź poświęcone im ołtarze.

⁷¹ MPH seria II. T. 5 s. XXV.

⁷² Danielski, jw. s. 27.

⁷³ MPH seria II. T. 5 s. XXVI.

⁷⁴ Tamże.

⁷⁵ Kult Świętego Marcina z Tours jest jednym z najstarszych i najpopularniejszych kultów w średnio-wiecznej Polsce. Święty Marcin miał trzy święta: 11 XI – natale (festum fori), 18 XI octava (festum chori) i 4 VII translatio. G. Karolewicz. *Kult św. Marcina w Polsce do schyłku XVI wieku*. "Studia Theologica Varsoviensis" 8:1970 nr 1.

⁷⁶ *Statuty synodalne wileńsko-kaliskie M. Trąby z r. 1420*. Wyd. J. Fijatek, A. Vetulani. Kraków 1915.

Tab. 8. Model *Kalendarza krakowskiego*

Data	Święto	Kolor	Oddziaływanie święta									1396			
			-2	-1	0	1	2	3	4	5	6		7	?	
6 II	Dorotheae v. et m.	czarny	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	x
2 II	Purificatio s. M. v.	różowy	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	x
14 II	Valentini m. et pb.	czarny	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	x
21 III	Benedicti abb.	czerwony	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	x
9 IV	Marie Egipcjace	czerwony	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
19 IV	Geruasi et Protasi m.	czarny	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
8 V	Stanisłai ep. et m.	niebieski	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	x
25 V	Urbani ppe et m.	czerwony	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
24 VI	Johannis baptiste	różowy	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	x
2 VII	Visitatio s. M. v.	czarny	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	x
13 VII	Margarethe v. et m.	różowy	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	x
15 VII	Divisio apostolorum	różowy	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	x
5 VIII	Dominici ep.	czerwony	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	x
12 VIII	Clare v.	czarny	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
15 VIII	Assumptio s. M. v.	różowy	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	x
24 VIII	Bartholomei ap.	różowy	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	x
28 VIII	Augustini ep.	zielony	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	x
29 VIII	Johannis bapt. decol.	różowy	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	x
1 IX	Egidi abb.	czarny	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	x
8 IX	Nativitate s. M. v.	różowy	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	x
20 IX	Matthaei ev.	różowy	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	x
27 IX	Stanisłai ep. et m. (trans.)	różowy	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	x
14 X	Marcialis et Calixti ppe	czarny	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	x
16 X	Galli abb. et cf.	czerwony	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	x
28 X	Simonis et Jude ap.	różowy	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	x
29 X	Narcissi ep. et m.	czarny	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6 XI	Leonardi cf.	czarny	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
11 XI	Martini ep. et cf.	różowy	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	x
19 XI	Elizabeth electe	różowy	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	x
23 XI	Clementis ppe et m.	czerwony	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	x
30 XI	Andree ap.	czerwony	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	x
21 XII	Thome ap.	czerwony	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	x
Święta ruchome															
Esto mihi			-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Reminiscere			-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Letare			-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Palmarum			-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Pasche		czerwony	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	1	-	x
Pentecostes		czerwony	-	-	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	x
Corporis Christi			-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	x
19 Niedziela po Trinitatis			-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
23 Niedziela po Trinitatis			-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ad te levavi			-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Legenda: Kolor – święta na podstawie martyrologium *Kalendarza krakowskiego*. Oddziaływanie święta – liczby oznaczają, na ile dni przed lub po święcie datowano; "?" oznacza brak określenia liczby dni w stosunku do święta. 1396 – model *Kalendarza krakowskiego* z tego roku (por. przyp. nr 53, s. 17).

Ponadto do datacji użyto 6 niedziel związanych z Paschą i jednej niedzieli Adwentu. Są to najczęściej datacje wprost, np. in die dominica Esto mihi⁷⁷ czy in dominica Letare⁷⁸.

1. 3. Model kalendarza *Kroniki* Bm na podstawie datacji według świąt roku liturgicznego

Autorzy *Kroniki* BM, mając do dyspozycji cały kalendarz liturgiczny, wybierali z niego tylko niektóre święta do datacji zapisów – nazwijmy je umownie datacyjnymi⁷⁹. W wyniku tej selekcji powstał kalendarz, który zawiera 67 świąt stałych i 14 ruchomych.

Znając techniki średniowiecznych datacji, można uważać, iż powinien on w zupełności wystarczyć do oznaczenia każdego dnia roku⁸⁰.

Prawie połowę (32 na 67) świąt stałych wykorzystanych do datacji zapisów wydarzeń w *Kronice* BM wyróżniono w kalendarzu praskim kolorem czerwonym⁸¹, natomiast w martyrologium *Kalendarza krakowskiego* tylko 14 spośród nich zapisano czarnym kolorem⁸², zaś w kalendarzu franciszkańskim czarnych z tej liczby jest 30 świąt⁸³. Wybór tych kalendarzy do porównań nie jest przypadkowy, bowiem *Kronika* BM powstała w środowisku braci mniejszych, natomiast święci Martyrologium znajdują się w zapisach *Kroniki*, pomimo że brak ich w kalendarzu praskim i franciszkańskim, np. translacji św. Stanisława 27 IX.

Zestawienie to poszerzymy o kalendarze porównywane w martyrologium *Kalendarza krakowskiego*, ponieważ przyjęliśmy, że Praga i Kraków tworzą jeden krąg kulturowy i w związku z tym import ksiąg liturgicznych mógł być najsilniejszy właśnie tam, także z prowincji niemieckich, tj. z Bawarii i Nadrenii.

⁷⁷ MPH seria II. T. 5 s. 129.

⁷⁸ Tamże s. 132.

⁷⁹ Za datacyjnością wybranych świąt przemawia fakt, iż podobnymi świętami określano czas w zapiskach w *Roczniku* i części rocznikarsko-kronikarskiej martyrologium *Kalendarza krakowskiego*, aż 18 z nich zostało wykorzystanych w tym samym celu w *Kronice* BM.

⁸⁰ Na przykładzie modelu kalendarza *Kroniki* (tab. nr 9 zawarta w niniejszej pracy) widzimy, iż świętem można było datować w okresie 15 dni (7 przed + 1 samo święto + 7 dni po). Większe przerwy niż 15-dniowe występują od 24 II do 12 III i od 8 V do 25 V). W tym okresie w kalendarzu liturgicznym są święta ruchome cyklu Wielkanocnego (od 8 XII do 25 XII ten okres znajduje się w Adwencie). Kiedy nie było w kalendarzu liturgicznym świąt ruchomych, przerwy te były mniejsze i wynosiły najwyżej 9 dni.

⁸¹ G r o t e f e n d, jw. s. 151-154.

⁸² MPH seria II. T. 5 s. 107-197.

⁸³ G r o t e f e n d, jw. t. 2 s. 37-41.

Tab. 9. Model kalendarza Kroniki BM

Data	Święto	L. z.	Oddziaływanie święta																	Występowanie								
			-7	-6	-5	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	5	6	7	w.	?	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
1 I	Circumcisio Domini	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+	+	+	+	+	+	+
6 I	Epiphania Domini	9	-	-	-	-	-	1	1	-	1	-	1	1	-	1	1	2	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
14 I	Felicitis in pincis	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
17 I	Anthonii abb.	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
21 I	Agneta v. et m.	2	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
22 I	Vincenci m.	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
25 I	Conversio s. Pauli ap.	4	-	-	-	-	-	1	2	-	1	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
2 II	Purificatio s. M. v.	6	-	-	-	-	1	-	1	4	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
6 II	Dorotheae v. et m.	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	
14 II	Valentini m.	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	-	+	+	+	
22 II	Cathedra s. Petri ap.	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
24 II	Matthie ap. et ev.	4	-	-	-	-	-	1	-	1	1	-	-	-	-	-	1	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
12 III	Grzegorii ppe	2	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
25 III	Anunciatio s. M. v.	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
4 IV	Ambrosii ep. et cf.	2	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+	+	+	+	+	-	+	
14 IV	Tiburti m.	3	-	-	-	-	-	1	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	+	+	-	+	+	+	+	+	+	
23 IV	Adalberti ep et m.	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	+	
24 IV	Georgii m.	5	-	1	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+	+	+	+	+	+	
25 IV	Marcii ev.	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	
1 V	Philippi et Jacobi ap.	2	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	+	+	+	+	+	+	
6 V	Johannis ante portam latinam	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	+	+	+	+	+	
8 V	Stanisłai ep et m.	6	-	-	-	-	-	2	1	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+	
25 V	Urbani ppe et m.	4	-	-	-	-	-	-	1	2	1	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	+	+	+	+	+	+	
5 VI	Bonifacii ep.	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	+	+	+	+	+	+	
13 VI	Anthonii cf.	2	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	+	+	+	
15 VI	Viti ep.	5	-	1	1	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	1	-	+	+	-	+	+	+	+	+	+	
24 VI	Nativitate Johannis baptiste	5	-	-	-	-	-	-	3	1	1	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	+	+	+	+	+	+	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29		
25 XI	Catherine v.	2	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	+	+	+		
30 XI	Andree ap.	3	-	-	-	-	-	-	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+		
6 XII	Nicolai ep et m.	3	-	-	-	-	-	-	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+		
8 XII	Conceptio s. M. v.	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	-		
25 XII	Nativitate Domini	6	-	-	1	-	-	-	1	2	-	-	-	-	1	-	-	-	1	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
26 XII	Stephani protom.	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
Święta ruchome		L. z.	-7	-6	-5	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	5	6	7	w.	?	1	2	3	4	5	6	7	8	9		
Ad et levavi		2	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	Niedz.	Adwentu							
Esto mihi		3	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7	przed	Wielkanocą							
Invocavit		1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	Wlk.	Postu							
Letare		Judica	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	Wlk.	Postu							
Judica		2	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	Wlk.	Postu							
Palmarum		2	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	przed	Wielkanocą							
Parasceven		1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	piątek	przed	Wielkanocą							
Pascha		19	-	-	-	-	1	1	1	6	1	1	1	-	-	-	2	3	2	-	Wielkanoc									
Jubilate		1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	Niedz.	po	Wielkanocy						
Cantate		1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	4	Niedz.	po	Wielkanocy						
Pentecostes		33	-	-	-	-	-	-	-	31	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	7	Niedz.	po	Wielkanocy						
Trinitatis		2	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	4	-	-	1	Niedz.	po	Pentecostes						
Corporis Christi		1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	czwartek	po	Niedz.	Trynit.						
Simile est regnum coelorum regi		1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	19	Niedz.	po	Pentecostes						

Legenda: L. z. – liczba zapisów dokonanych za pomocą danego święta
w – więcej niż 7 dni po święcie
? – dzień nieokreślony w stosunku do święta
1 – Kodeks Gertrudy

2 – Sacramentarium tynieckie
3 – W 1 (Kolonia)
4 – Kp 1 (Kolonia)
5 – Ks (Kolonia)

6 – Kalendarz Ratyzbony
7 – Kalendarz praski
8 – Kalendarz franciszkański
9 – martyrologium Kalendarza krakowskiego

Wśród 67 świąt stałych wykorzystanych do datacji w *Kronice* BM znajdujemy: 4 święta pańskie – Circumcisio Domini 1 I, Epiphania Domini 6 I, Exaltatio s. Crucis 14 IX i Nativitate Domini 25 XII; 5 maryjnych – Purificatio 2 II, Anunciatio 25 III, Assumptio 15 VIII, Nativitate 8 IX oraz Conceptio 8 XII i 51 świąt uniwersalnych. Zarówno święta pańskie i maryjne, jak i święta uniwersalne znalazły się tutaj ze względu na wysoki ryt obchodu liturgicznego⁸⁴.

Do świąt lokalnych można zaliczyć: Procopii 4 VII, opat Pragi, kanonizowany w roku 1204⁸⁵, Wenceslai 28 IX, ksiązę Czech⁸⁶, Adalberti 23 IV, biskup Pragi⁸⁷, a także święta krakowskie, które w tym wypadku można zaliczyć do lokalnych – Stanislai 8 V i Translatio 27 IX⁸⁸.

Brak kilku świętych w niektórych porównywanych kalendarzach spowodowany jest późniejszą (lub nieco wcześniejszą) datą kanonizacji od daty ich powstania, np. Anthonii cf. 13 VI, kanonizowanego w roku 1232⁸⁹, Elizabeth v. 19 XI, kanonizowanej w 1235 r.⁹⁰, Katherine v. 25 XI, której kult został wznowiony w XII w.⁹¹ i Francisci cf. 4 X, kanonizowanego w 1228 r.⁹²

Świąt ruchomych używano do datacji najczęściej tam, gdzie wydarzenie wypadło ipso die lub in die, a więc bezpośrednio w danym dniu. Wszystkie te święta (tj. niedziele, gdyż tylko Corporis Christi pośród świąt modelu *Kroniki* BM nie jest niedzielą) prócz Ad te levavi znajdują się w czasowym zakresie oddziaływania Paschy. Jest więc ona punktem centralnym, pomimo iż Pentecostes ma tu największą liczbę zapisów, obejmującym swym zasięgiem połowę roku kościelnego. W tym to okresie mamy kilkanaście świąt ruchomych (11), natomiast dla drugiej połowy roku są one wyjątkiem (Simile est regnum coelorum-dominica i Ad te levavi).

Znacznie trudniej będzie ustalić proveniencję tego kalendarza, dlatego że do datacji zapisów w *Kronice* wykorzystano prawie wyłącznie święta uniwersalne – najuroczystsze, a więc takie, które znajdują się we wszystkich średniowiecznych kalendarzach. W związku z tym o jego proveniencji będziemy się mogli dowiedzieć na podstawie nielicznych świąt lokalnych, bądź opierając się na niektórych świętach uniwersalnych cieszących się szczególną czcią w środowisku, gdzie powstała *Kronika* BM.

⁸⁴ Por. analiza świąt Martyrologium (rozdz. I niniejszej pracy).

⁸⁵ G r o t e f e n d, jw. s. 156.

⁸⁶ Tamże s. 180.

⁸⁷ D o y e, jw. t. 1 s. 10.

⁸⁸ MPH seria II. T. 5 s. XXVI.

⁸⁹ G r o t e f e n d, jw. s. 64.

⁹⁰ MPH seria II. T. 5 s. XXV.

⁹¹ Tamże.

⁹² G r o t e f e n d, jw. s. 104.

Tab. 10. Podobieństwa i różnice modelu kalendarza *Kroniki* BM
z porównywanymi kalendarzami⁹³

Miesiące		1	2	3	4	5	6	7	8	9
styczeń	p r	7 0	6 1	7 0	7 0	7 0	7 0	7 0	7 0	7 0
luty	p r	4 1	4 1	4 1	5 0	4 1	4 1	5 0	5 0	5 0
marzec	p r	2 0	1 1	2 0	2 0	2 0	2 0	2 0	2 0	2 0
kwiecień	p r	2 3	0 5	– –	4 1	3 2	3 2	5 0	4 1	5 0
maj	p r	3 1	2 2	– –	3 1	3 1	3 1	4 0	3 1	4 0
czerwiec	p r	5 1	4 2	– –	5 1	5 1	5 1	6 0	5 1	6 0
lipiec	p r	4 2	3 3	– –	5 1	5 1	4 2	6 0	5 1	6 0
sierpień	p r	5 0	5 0	5 0	5 0	5 0	5 0	5 0	5 0	5 0
wrzesień	p r	6 2	4 4	5 3	6 2	6 2	5 3	7 1	7 1	8 0
październik	p r	6 1	6 1	6 1	7 0	7 0	4 3	7 0	6 1	7 0
listopad	p r	6 2	6 2	6 2	7 1	8 0	6 2	8 0	8 0	8 0
grudzień	p r	2 2	2 2	3 1	4 0	4 0	3 1	4 0	4 0	3 1
suma dla 8 miesięcy	p r	37 8	33 12	37 8	42 3	42 3	34 11	45 0	41 4	45 0
suma dla 12 miesięcy	p r	52 15	43 24	– –	60 7	59 8	50 17	66 1	61 6	66 1

Legenda: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 – oznaczają kalendarze (por. legendę tabeli nr 9).

Widzimy na podstawie tej tabeli, że model kalendarza *Kroniki* wykazuje największe podobieństwo do kalendarza Pragi i Krakowa oraz kalendarza franciszkańskiego. A

⁹³ Porównujemy tu tylko te święta, które zostały wykorzystane do datacji.

ponadto niewiele ustępują w liczbie podobnych świąt kalendarzowi franciszkańskiemu martyrologia kolońskie o symbolu Ks i Kpl.

Można stąd wnioskować, iż prawdopodobnie, tak jak martyrologium *Kalendarza krakowskiego*, jest on pochodzenia kolońskiego (a przynajmniej stamtąd pochodził kalendarz liturgiczny, na podstawie którego datowano zapisy w *Kronice* BM), a został uzupełniony świętami charakterystycznymi dla Pragi i zakonu franciszkańskiego.

1. 4. Wspólne cechy modeli

Modele kalendarzy, *Kroniki* BM i wspólny dla *Rocznika* i martyrologium, powstały na podobnej zasadzie. Podstawą do ich sporządzenia były zapisy datacyjne według świąt kalendarza liturgicznego, stąd też podobna struktura świąt: pańskie, maryjne i uniwersalne. Różnice powinny się uwidocznic w świętach cieszących się szczególnym uznaniem w jednym i drugim środowisku, a więc świętych lokalnych typowych dla Pragi i Krakowa czy to z racji posiadanych przez te miasta relikwii tych świętych, czy też ołtarzy im poświęconych.

Różnice są niewielkie. Pomimo że do modelu *Kalendarza krakowskiego* ani do martyrologium *Kalendarza krakowskiego* nie trafiły święta typowe dla Pragi, może ze względu na chęć odróżnienia go od kalendarza praskiego – sugestią taką wysuwa Z. Kozłowska-Budkowa, w związku z brakiem w martyrologium świętych typowych dla Pragi, np. Ludmiły⁹⁴ – to w modelu kalendarza *Kroniki* BM można znaleźć m. in. translację św. Stanisława, której brak w kalendarzu praskim i franciszkańskim (zapisy datowane tym świętem odnoszą się wyłącznie do zebrania kapituł w latach: 1350, 1356/7/8).

2. TECHNIKI DATOWANIA

2. 1. Era

Spośród znanych sposobów liczenia lat w średniowieczu, takich jak: era konsularna, ab urbe condita, Dioklecjana, bizantyjska, mahometańska, hiszpańska, żydowska, olimpiad czy oznaczania lat według panowania władców świeckich i pontyfikatu dostojników Kościoła, przede wszystkim papieży i biskupów – wyróżnia się era dionizyj-

⁹⁴ Ludmiły nie mogło być w martyrologium *Kalendarza krakowskiego*, gdyż wzór modelu był nie praski, lecz koloński.

ska⁹⁵. Powstała w VI w., do VIII w. występuje tylko sporadycznie. W VIII i IX stosowana coraz częściej, by w X wieku stać się dominującą erą w Europie Zachodniej⁹⁶.

Na określenie ery chrześcijańskiej używano licznych zwrotów, np. anno incarnationis, ab incarnatione Domini, Dominicae, incarnationis, trabeationis, ab incarnati verbi misterio, anno Domini, a nativitate Domini, a resurrectione, circumcisionis itp.⁹⁷

Przewagę tej ery nad innymi sposobami liczenia lat w średniowieczu potwierdzają wszystkie zapisy *Kroniki* BM oraz *Rocznika* i martyrologium *Kalendarza krakowskiego*, które zawierają przy liczeniu lat wyłącznie erę dionizyjską, bez innych często używanych, jak lata panowania, pontyfikatu itp.⁹⁸ Widać to w sposobie zapisów, które zaczynają się od słów Anno Domini lub tylko Anno. W przypadku zapisów następnych dotyczących tego samego roku autorzy używają zwrotów eodem anno lub ipso anno. Są to więc zwroty na określenie tej ery. Wymieniają następnie: rok jaki upłynął od czasu narodzenia Chrystusa i inne elementy chronologiczne⁹⁹.

2. 2. Początek roku

Trudno jest, z wyjątkiem martyrologium, którego pierwszy dzień przypadał 1 I, określić styl lub style rozpoczynania roku w zapisach *Kroniki* i *Rocznika* oraz zapisach rocznikarsko-kronikarskich martyrologium. Jest on rozwiązywalny jedynie tam, gdzie mamy dużo dat dziennych, w okresie od 24 XII do 1 I, by można było z całą pewnością określić dzień (miejsce), w którym następuje zmiana kolejnej liczby roku. Ze względu na małą liczbę zapisów, datowanych z dokładnością dnia, niemożliwością jest określenie w tych źródłach obowiązującego stylu ustalania początku roku poza kilkoma przypadkami.

Uciążliwość ta wynika również z faktu stosowania w źródłach dotyczących średniowiecza kilku równorzędnych stylów: a Nativitate¹⁰⁰, a Circumcissione¹⁰¹ i innych

⁹⁵ Nazwa pochodzi od twórcy tej ery, mnicha rzymskiego o imieniu Dionizy Mały; przyjął on za początek ery datę narodzin Chrystusa, które jego zdaniem datować należy na 25 XII 753 r. od założenia Rzymu. *Chronologia polska* s. 49.

⁹⁶ Swą popularność zawdzięcza m. in. Bedzie Czcigodnemu (673-735), który stosował ją w swoich tablicach paschalnych. Tablice te znalazły szerokie zastosowanie i stąd jej popularność.

⁹⁷ A. C a p p e l l i. *Cronologia, Cronografia, e Calendario perpetuo*. Milano 1978 s. 9.

⁹⁸ *Chronologia polska* s. 50-51.

⁹⁹ Określenie miesiąca, dnia oraz pór roku i pory dnia.

¹⁰⁰ Początek roku od 25 XII. Obejmował on swym zasięgiem wszystkie kraje Europy średniowiecznej, w tym także Polskę i Czechy.

¹⁰¹ Początek roku od 1 I. pojawił się wraz z reformą Cezara. Kościół nie zdołał wyrugować tego systemu zupełnie, więc by nadać mu charakter chrześcijańskiego święta wyznaczył w oktawę Bożego Narodzenia święto Obrzezania Pańskiego – Circumcisio Domini.

rzadziej stosowanych¹⁰². Było to wynikiem różnych tradycji kulturowych, odbijających się w tradycji rozpoczynania roku. Mieć dla nas będą największe znaczenie dwa style z wyżej wymienionych, a mianowicie: a Nativitate i a Circumcisione. Były one bowiem najczęściej stosowane do datacji zapisów w średniowiecznej Polsce i Czechach¹⁰³.

Jaki styl został zastosowany w *Kronice* BM, możemy rozpatrywać na podstawie zapisów, które zawierają więcej elementów chronologicznych prócz określenia roku i miesiąca. Lecz z dużym prawdopodobieństwem możemy to stwierdzić tylko w następujących zapisach:

Rok	Ostatnia data dzienna zapisu	Rok	Pierwsza data
1248	5 VII, 15 VIII, 29 XII	1249	15 I
1351	5 VI, 4 X, 11 XI, 30 XII	1352	8 IX
1373	11 I, 26 IX, 23 XII, 30 XII	1374	27 I
1421	17 IV, 24 VII, 8 IX, 25 XII	1422	I

Na podstawie tych przykładów można powiedzieć, iż zmiana jednego roku w drugi następuje po 25 XII i przed końcem stycznia (oprócz roku 1351-1352). Wiedząc o tym, że w tym okresie czasu nie było innego znanego w średniowieczu stylu rozpoczynania roku prócz Circumcisio Domini, można powiedzieć, iż został tu właśnie zastosowany ten styl¹⁰⁴.

¹⁰² Styl marcowy występował już w starożytnym Rzymie. Później używano go w państwie frankońskim w czasie panowania dynastii merowińskiej, a także na terenie Rusi i Wenecji. Jego początek przypadał na 1 III. Początek roku od 25 III powstał we Włoszech. Styl ten cieszył się dużą popularnością na zachodzie Europy, szczególnie w Anglii. Inną odmianą rozpoczynania roku był styl Wielkanocny, zaczynający się od Wielkiego Piątku lub Wielkiej Soboty. Najbardziej rozpowszechniony był we Francji – był bardzo niewygodny ze względu na zmieniający się termin Wielkanocy. Styl bizantyjski rozpoczynał się od 1 IX. Prócz Bizancjum występował na Rusi od ok. XII w. do roku 1700 reformy Piotra Wielkiego.

¹⁰³ Kosmas datował wyłącznie stylem a Circumcisio. Por. K. M a l e c z y ń s k i. *W sprawie daty narodzin Bolesława Krzywoustego*. "Kwartalnik Historyczny" 50:1936 s. 444. Natomiast w kancelarii Przemysława Otokara występują obok siebie a Nativitate i a Circumcisio. Por. S. D u š k o w a. *Problem początku roku w Czechach*. W: *Problemy nauk pomocniczych historii*. Katowice 1976 s. 139-145.

¹⁰⁴ W roku 1351-1352 mógł być jeszcze użyty inny styl początku roku, np. marcowy lub ultramarcowy. Ze względu na niewystępowanie tych stylów w badanych źródłach jest to raczej mało prawdopodobne.

W *Roczniku* ustalenie stosowanego stylu jest niemożliwe, natomiast w zapisach rocznikarsko-kronikarskich *Martyrologium* możemy jedynie sugerować stosowanie stylu a Circumcisione¹⁰⁵.

2. 3. Pory roku

Następne z kolei, o znacznie mniejszym znaczeniu niż wyżej wymienione, jest oznaczanie pór roku. Średniowiecze rozróżniało cztery pory roku: vernale, estivale, autumnale, hiemale lub brumale. Pomimo ujednoczenia nazw nie ustalono jednokowych terminów ich rozpoczynania. Terminy te mogą być: fizyczne, astronomiczne i kalendarzowe. Pierwsze wyznaczają zmiany zachodzące w przyrodzie, drugie – zjawiska astronomiczne warunkujące występowanie tych zmian, a trzecie określa kalendarz.

Bardziej regularnie – bo z mniejszą dowolnością – stosowane były terminy fizyczne: wiosna – od dnia Kathedra s. Petri, lato – od 25 V, czyli Urbani ppe, jesień – od 24 VIII, s. Bartholomei ap. Ponieważ początek zimy ulegał znacznym wahaniom, terminów wyznaczających ją było kilka: 6, 11, 19, 23 XII.

W tekście *Kroniki* BM nie oznaczano pór roku, gdyż autorzy dążyli do podawania dat ścisłych (pory roku były potrzebne do obrachunków, np. płacenia podatków)¹⁰⁶, a zapisy, które je podają, wyrażają czas ściśle nieokreślony. Oto one "[...] hyeme neque nix neque pulvia fuit¹⁰⁷ [...]. Item hyems satis remissa et calida¹⁰⁸. Anno 1369 hyemps aspera et longa valde¹⁰⁹.

2. 4. Miesiąc

Nie we wszystkich informacjach datowanych jest podana nazwa miesiąca. Nazwy ich są zamieszczone przy: datowaniu kalendarzem rzymskim, według kolejnych dni, Cisiojanem i *Consuetudo Bononensis* z wyjątkiem zapisów dokonanych kalendarzem

¹⁰⁵ Na potwierdzenie tej sugestii przytaczam zapiskę: "Anno Domini millesimo quadringentesimo vicesimo tercio die dominica ante festum sancte Thome apostoli consecratus est dominus Sbigneus in episcopum Cracouiensem in ecclesia cathedrali per dominum Johannem de Rzeschow archiepiscopum Leopoliensem de mandato et licencia Sedis Apostolice specialis, qui postea ipso die Nativitatis Domini primam suam in predicta celebravit". MPH seria II. T. 5 s. 193. Mamy tu do czynienia prawdopodobnie ze stylem a Circumcisio. Gdyby tu był użyty styl a Nativitate, datę dzienną, ipso die Nativitatis Domini poprzedzono by zmianą kolejnej liczby roku.

¹⁰⁶ *Chronologia polska* s. 73.

¹⁰⁷ BM 1091.

¹⁰⁸ Tamże 1343.

¹⁰⁹ Tamże 1369.

kościelnym. Dzieje się tak dlatego, że przy określeniu czasu wydarzeń za pomocą tych sposobów, prócz kościelnego, wymienia się liczbę wyrażającą kolejny dzień miesiąca i jego nazwę. Kalendarz kościelny podaje zaś miejsce dnia bezpośrednio w roku liturgicznym, z pominięciem nazwy miesiąca.

W związku z tym, iż w zapisach dominuje kościelny system oznaczania dnia, daje się zauważyć dużą przewagę datacji bez podania nazwy miesiąca. Przewaga ta jest mniejsza w *Kronice* do XIII wieku¹¹⁰, kiedy duże znaczenie, pośród innych sposobów datowania, miał kalendarz rzymski i w latach 1351-1375, gdy pojawił się system oznaczania dnia według liczebników porządkowych.

Tab. 1. Ogólna charakterystyka datacji – *Kronika* BM

Czas zapisu	L. zapisów	Miesiąc	Dzień	
			precyzyjnie	nieprecyzyjnie
1100-1125	1	1	1	–
1126-1150	1	1	1	–
1151-1175	–	–	–	–
1176-1200	1	1	1	–
1201-1225	1	1	1	–
1226-1250	19	9	18	1
1251-1275	29	10	29	–
1276-1300	44	11	44	–
1301-1325	28	4	24	3
1326-1350	32	3	28	4
1351-1375	91	30	75	6
1376-1400	24	2	23	1
1401-1425	72	1	70	2
1426-1450	19	1	15	4
1451-1475	8	–	8	–
1476-1500	11	–	10	–

Są i takie zapisy, które podają tylko nazwę miesiąca określającą czas danego wydarzenia, np. Anno MCCCLXXII [...] namque de mense Marcii domino imperatore exiente in Vratislavo missit Ludovicus rex Ungarie [...] ¹¹¹, lecz jest ich niewiele i występują tylko w *Kronice* BM¹¹². Ponadto ich obecność można zauważyć tylko w okresie 1351-1375, kiedy nasila się datowanie według kolejnych dni, a zanika oznaczanie dnia kalendarzem rzymskim¹¹³.

¹¹⁰ Tabela 1.

¹¹¹ BM 1372.

¹¹² Por. w tabeli 1 liczbę zapisów z "określeniem dnia" (precyzyjne + nieprecyzyjne). Różnica wyraża liczbę zapisów dodatkowych tylko nazwą miesiąca.

¹¹³ Tamże.

2. 5. Dzień

2. 5. 1. Techniki datacji dziennych

Spośród wszystkich elementów chronologicznych, zawartych w zapisach *Kroniki*, *Rocznika* i martyrologium – poza podaniem roku – najwięcej dotyczy określenia dnia. Spotykamy tu bardzo dużo sposobów ich oznaczania, które opierają się zasadniczo na trzech rodzajach kalendarzy: rzymskim, według kolejnych dni miesiąca, i liturgicznym. Datowanie za pomocą Cisiojana i Consuetudo Bononensis ma charakter marginalny¹¹⁴.

Tab. 2. Ogólna charakterystyka datacji – *Rocznik* i Martyrologium

Czas zapisu	L. zapisów	Miesiąc	Dzień	
			precyzyjnie	nieprecyzyjnie
1001-1025	1	1	1	–
1026-1050	1	1	1	–
1051-1075	1	1	1	–
1076-1100	1	1	1	–
1101-1125	1	1	1	–
1126-1150	2	2	2	–
1151-1175	1	–	1	–
1176-1200	–	–	–	–
1201-1225	–	–	–	–
1226-1250	2	2	2	–
1251-1275	18	12	17	1
1276-1300	–	–	–	–
1301-1325	2	1	2	–
1326-1350	1	–	1	–
1351-1375	5	2	5	–
1376-1400	24	9	23	1
1401-1425	11	1	11	–
1426-1450	15	6	15	–
1451-1475	21	16	21	–
Razem	107	56	105	2

¹¹⁴ Sposoby te występują tylko w datacji pomocniczej i tylko w *Kronice* BM. Są tu dwa przypadki zastosowania Cisiojana: "Ipso anno (1361) natus est rex Wenceslaus Romanorum [...] die XXVI Februari, hoc et tercia post Matthe apostoli in illa sillaba Ma-thi-am". i "Eodem anno (1419) combustus est pretorium [...] in illa sillaba novem et hoc erat sabbato die post Omnium Sanctorum [...]". I dwa przykłady zastosowania Consuetudo Bononensis; "Eodem anno (1364) obiit reverendus pater... die ultima mensis Juni que fuit dies dominica Commemorationis s. Pauli. " i "Eodem anno (1367) die penultima mensis Novembris videlicet dominica post festum s. Katherine [...]".

2. 5. 1. 1. Kalendarz rzymski

Pierwsze próby dokładniejszego datowania w *Kronice* i *Roczniku* są dokonane za pomocą kalendarza rzymskiego. Tylko bardzo mała liczba zapisów w tym okresie powstrzymuje od stwierdzenia, iż do końca XII w. dominował on przy oznaczaniu dnia w miesiącu¹¹⁵. W XIII w. zaś zajmuje pozycję równą kalendarzowi kościelnemu i od tej pory zaczyna się gwałtowny spadek datowania tym sposobem. Być może uciążliwość posługiwania się nim, częste omyłki przy redukcji kalend, non, idów zdecydowały o tym, iż system ten tracił wraz z upływem lat na znaczeniu. Poza tym trzeba pamiętać, że czas średniowiecza jest przede wszystkim czasem religijnym¹¹⁶ i kościelnym i winien być mierzony kalendarzem liturgicznym.

Tab. 3. Oznaczanie dnia – *Kronika* BM

Czas zapisu	Kalendarz kościelny			Kalendarz rzymski	Kolejne dni	Inne	Razem
	św. stale	św. ruchome					
		święta	niedz.				
1101-1125	–	–	–	1	–	–	1
1126-1150	–	–	–	1	–	–	1
1151-1175	–	–	–	–	–	–	–
1176-1200	–	–	–	1	–	–	1
1201-1225	–	–	–	1	–	–	1
1226-1250	10	–	–	9	–	–	19
1251-1275	12	5	2	10	–	–	29
1276-1300	26	7	–	11	–	–	44
1301-1325	18	4	2	3	–	–	27
1326-1350	22	5	2	–	3	–	32
1351-1375	37	17	7	–	16	4	81
1376-1400	13	6	3	2	–	–	24
1401-1425	64	4	3	1	–	–	72
1426-1450	13	4	1	–	1	–	19
1451-1475	6	1	1	–	–	–	8
1476-1500	7	–	–	–	4	–	11
Razem	228	53	21	40	24	4	370

Kronikarze do datacji swoich zapisów używają wprost kalend, non lub idów, pomijając termin ante (14 I winien być zapisany – ante XIX Kalendas Februaris). Spoty-

¹¹⁵ *Chronologia polska* s. 81.

¹¹⁶ *Le Goff*, jw. s. 185.

kamy więc zapisy typu: 4 Nonas Augusti [...] ¹¹⁷, 4 idus Decembris [...] ¹¹⁸, III Kalendas Maii [...] ¹¹⁹.

2. 5. 1. 2. Liczebniki porządkowe

Zanikanie rzymskiego systemu oznaczania dnia w miesiącu w XIV w. przyśpieszyło z pewnością pojawienie się innego sposobu datowania, mianowicie według kolejnych dni i spowodowało zarazem zwiększenie liczby zapisów dokonanych za pomocą kalendarza kościelnego.

Zadziwiająca jest, iż system ten – według kolejnych dni miesiąca – wraz z pojawieniem się w XIV w. zdobył tak dużą liczbę zapisów (szczególnie *Kronika*, mniej martyrologium). Występuje on równie licznie w zapisach rocznikarsko-kronikarskich martyrologium, szczególnie w latach 1451-1475. Dlaczego gromadzi tak dużą liczbę zapisów i czemu to zawdzięcza? Nieskomplikowanej budowie, łatwości stosowania w praktyce? Inny problem stanowi wykluczanie się w *Kronice* BM kalendarza rzymskiego z oznaczaniem według liczebników porządkowych.

2. 5. 1. 3. Kalendarz liturgiczny

Jednak zdecydowana większość zapisów *Kroniki* BM oznaczona jest kalendarzem kościelnym, w martyrologium ponad połowę, natomiast w *Roczniku* zaledwie czwarta część (można to tłumaczyć tym, że zapisy *Rocznika* pochodzą z okresu dominacji kalendarza rzymskiego – XI, XII i kilka z XIII w.).

W *Kronice* BM z tym sposobem oznaczania dnia spotykamy się dopiero w drugim ćwierćwieczu XIII stulecia. Wraz z upływem lat zwiększa on swój stan posiadania na tyle, iż w XV w. zdominuje inne sposoby oznaczania czasu ¹²⁰.

Zjawisko to, tj. zdecydowaną przewagę kalendarza kościelnego nad innymi sposobami oznaczania dnia, tłumaczy rytm tego kalendarza opierający się w dużej mierze na świętach fori kalendarza liturgicznego. Na tak duże znaczenie tego systemu ma prawdopodobnie wpływ i to, iż w jego skład wchodzi niejako dwa sposoby datowania – za pomocą świąt stałych i ruchomych, głównie niedziel.

¹¹⁷ BM 1133.

¹¹⁸ Tamże 1179.

¹¹⁹ MPH seria II. T. 5. s. 84.

¹²⁰ Tabele 3 i 4.

Tab. 4. Oznaczanie dnia – *Rocznik* i martyrologium

Czas zapisu	Kalendarz kościelny			Kalendarz rzymski	Kolejne dni	Inne	Razem
	św. stałe	św. ruchome					
		święta	niedz.				
1001-1025	–	–	–	1	–	–	1
1026-1050	–	–	–	1	–	–	1
1051-1075	–	–	–	1	–	–	1
1076-1100	–	–	–	1	–	–	1
1101-1125	–	–	–	1	–	–	1
1126-1150	–	–	–	2	–	–	2
1151-1175	1	–	–	–	–	–	1
1176-1200	–	–	–	–	–	–	–
1201-1225	–	–	–	–	–	–	–
1226-1250	–	–	–	2	–	–	2
1251-1275	5	1	–	12	–	–	18
1276-1300	–	–	–	–	–	–	–
1301-1325	1	–	–	–	1	–	2
1326-1350	1	–	–	–	–	–	1
1351-1375	–	–	3	–	2	–	5
1376-1400	13	2	–	–	9	–	24
1401-1425	7	2	1	–	1	–	11
1426-1450	6	2	2	–	5	–	15
1451-1475	2	1	2	–	16	–	21
Razem	36	8	21	21	34	–	107

Najliczniej występuje datowanie świętami stałymi, które przypadają zawsze na ten sam dzień w roku i tym samym są łatwiejsze do zapamiętania. Sytuację tę może powodować również cykl świętych, który jest cyklem popularnym wśród ogółu ludności, w przeciwieństwie do cyklu niedziel, który odpowiada cyklowi zakonnemu – liturgii, w której przejawia się wizja zbawienia.

Na przykładzie *Kroniki* BM widzimy, iż datowanie za pomocą świąt stałych stanowi w każdym badanym okresie (przyjeliśmy 25 lat) co najmniej 50%, przekraczając w niektórych okresach 80%¹²¹.

Dużą trudność sprawia oznaczanie dni świętami ruchomymi. Dlaczego datowano nimi, skoro wiemy, iż liczbą świąt stałych wykorzystanych w tym celu w *Kronice* można oznaczyć wszystkie dni w roku¹²², tym bardziej w martyrologium, gdzie prawie każdy dzień wypełniony jest nazwą świętego lub jego imieniem – z wyjątkiem pięciu dni?

¹²¹ Tabela 3.

¹²² Kalendarz praski zawiera 183 święta stałe. Grotfeld, jw. s. 151-153. Problem wystarczalności świąt porusza J. Szymański (*Średniowieczna kalendariografia a sposoby oznaczania czasu w polskich kancelariach*. W: *Problemy nauk* s. 94-95).

Tymczasem można stwierdzić, że za pomocą świąt ruchomych dokonano w *Kronice* BM 32% zapisów – biorąc pod uwagę zapisy za pomocą kalendarza liturgicznego – w tym 9% stanowią datacje niedzielami. Wiemy przy tym, iż nie wykorzystano do datacji tych świąt stałych, których ryt w liturgii był wysoki¹²³.

Użycie do datacji niedziel – przede wszystkim Wielkiego Postu i tzw. po Wielkanocy, które są związane z Męką Pańską – miało na uwadze przypomnienie Męki Chrystusa w okresie Postu, w przypadku pierwszych, i radości ze Zmartwychwstania, w przypadku drugich¹²⁴. Można też sądzić, iż zostały wykorzystane w tym celu z tego względu, że w tym okresie w kalendarzu widzimy znaczny spadek liczby świąt stałych, np. luty w kalendarzu praskim zawiera 21 świąt stałych, marzec 10, a kwiecień tylko 8¹²⁵. Widzimy więc, iż liczba świąt stałych, na które przypada Wielki Post, jest znacznie mniejsza.

2. 5. 1. 3. 1. W sam dzień – in vigilia, in festo i – in octava

We wszystkich zapisach *Kroniki* oraz *Rocznika* i martyrologium przeważa datacja za pomocą terminów wprost – in vigilia, in festo i – in octava. W *Kronice* ten typ oznaczania czasu wydarzeń stanowi 67% wszystkich zapisów dokonanych kalendarzem liturgicznym, zaś w *Roczniku* i martyrologium ok 80%.

Tak dużą liczbę zapisów in festo (rzadziej in vigilia – 21 razy i – in octava – 6 razy) tłumaczy fakt, iż właśnie święta odpowiadają rytmowi kapituł.

Tabela ta, prócz odpowiedzi: dlaczego tak duża liczba zapisów datowana jest in festo?, wyjaśnia nam także popularność niektórych świąt, jak: Nativitate s. M. v., Pentecostes, czy Franciscii cf¹²⁶.

2. 5. 1. 3. 2. Datacja za pomocą określenia dnia w stosunku do święta

Zapisy tego typu powstały przede wszystkim ze względu na małą liczbę świąt datacyjnych w stosunku do dni roku¹²⁷. Stąd też jedne wydarzenia są datowane przez

¹²³ Może autorzy zapisów posługują się wczesnośredniowiecznym kanonem świąt, którego później nie zmieniano. Przeczy temu z kolei użycie do datacji zapisów świętych nowo kanonizowanych, np. Franciszka, Prokopa, Stanisława.

¹²⁴ Można podobnie uważać w wypadku świąt ruchomych, a szczególnie tych najczęściej wykorzystywanych, tj. Paschy i Pentecostes.

¹²⁵ G r o t e f e n d, jw. s. 151-153.

¹²⁶ Por. liczbę zapisów tymi świętami – tab. 9.

¹²⁷ Patrz rozdz. II. przyp. 53.

Tab. 5. Datowanie za pomocą terminów – *Kronika* BM

Czas zapiski	Ante	Vig.	In festo	Crast.	Post	Infra	O. oct.	Circa	Razem
1226-1250	–	–	9	–	–	–	1	–	10
1251-1275	–	–	17	–	–	2	–	–	19
1276-1300	–	2	28	–	–	3	–	–	33
1301-1325	2	5	14	–	–	–	1	2	24
1326-1350	2	3	18	1	3	–	2	–	29
1351-1375	5	5	32	1	11	1	2	4	61
1376-1400	1	2	16	–	2	–	–	1	22
1401-1425	23	2	20	5	18	1	–	2	71
1426-1450	4	2	5	–	4	1	–	2	18
1451-1475	1	–	4	1	1	1	–	–	8
1476-1500	2	–	1	–	2	1	–	1	7
Razem	40	21	164	8	41	10	6	12	302

Legenda: vig. – vigilia infra o. – infra octava
 crast. – crastino oct. – octava

Tab. 6. Rytm kapitul – *Kronika*

Data św.	Święto	Liczba zapisów
13 I	Octava Epiphanie	1
2 II	Purificatio s. Marie v.	1
14 II	Valentini m.	1
8 V	Stanislai ep. et m.	1
13 VI	Anthonii cf.	1
24 VI	Johannis baptiste	1
6 VII	Octava apostolorum	1
25 VII	Jacobi ap.	4
15 VIII	Assumptio s. Marie v.	4
8 IX	Nativitate s. Marie v.	18
14 IX	Exaltatio s. Crucis	1
27 IX	Translatio s. Stanislai	4
28 IX	Wenceslai m.	1
29 IX	Michaelis arch.	2
4 X	Francisci cf.	9
14 X	Calixti ppe et m.	1
	Dominica II post Pasche	1
	Dominica III post Pasche	1
	Pentecostes	18
Razem		71

wymienienie danego święta wprost, natomiast oznaczenie drugich wymagało wprowadzenia do datacji dodatkowego elementu pomocniczego. Funkcja ta przypadła właśnie dniom tygodnia, stanowiącym w danym wypadku nieodzowną część datacji, bez której

nie można było określić dokładnej daty dziennej¹²⁸. Są to zapisy typu: [...] feria IV ante festum Margarethe [...] ¹²⁹ lub [...] feria III post Matthe ap. [...] ¹³⁰. Ustalając termin pierwszego wydarzenia trzeba sprawdzić, na jaki dzień przypada to święto, a następnie określić, kiedy przed nim była feria IV (środa). W roku 1404 święto to wypadało w niedzielę. W zapisie mamy środę, a więc wydarzenie miało miejsce cztery dni przed świętem. Powtarzając te czynności w drugim przypadku ustalamy, iż Matthe ap. w 1406 r. było w środę. Więc wydarzenie miało miejsce we wtorek, czyli sześć dni po święcie.

Były to zapisy *Kroniki*, w których dzień tygodnia określany jest zasadniczo za pomocą ferii. Natomiast w zapisach rocznikarsko-kronikarskich *Martyrologium* można spotkać także oznaczenie dni tygodnia za pomocą nazw planetarnych, np. [...] die lune decima septima mensis Maii [...] ¹³¹ lub [...] die Solis XXII Junii ¹³².

Niekiedy, na ogół jednak bardzo rzadko, w miejsce dni tygodnia podawano liczbę dni dzielącą dany dzień od jakiegoś święta, używając w tym celu liczebników porządkowych, np. [...] sed dedicationem ipsius capelle celebrandam transtulit in diem terciam post festum Nativitate beate virginis [...] ¹³³. Nietrudno zauważyć, iż określenie "dies" i "feria" stanowią dwa różne pojęcia, z których tylko "feria" jest dniem tygodnia. "Feria tertia" ma zatem inne znaczenie niż "dies tertia". W pierwszym wypadku chodzi o konkretny dzień tygodnia (wtorek), w drugim o trzeci dzień przed lub po jakimś święcie – w tym wypadku po – który może przypaść na dowolny dzień tygodnia ¹³⁴.

W powyższych zapisach datacyjnych nie mieliśmy trudności z określeniem dnia (miesiąca i tygodnia) wydarzenia. Jednakże znacznie trudniej, nieraz jest to zupełnie niemożliwe, jest rozwiązać termin post lub ante, jeżeli go podano bez dnia określającego jego stosunek do święta. Bardziej prawdopodobne jest rozwiązanie tych określeń, jeżeli były związane z ważnym wydarzeniem historycznym, choć nie zawsze z dokładnością dnia, lecz przynajmniej można zawęzić te zupełnie niedokładne terminy.

Jeden z zapisów brzmi: "[...] obiit Karolus imperator Romanorum et Bohemie rex et sepultus est post Ad te levavi [...]" ¹³⁵. Wiemy, że umarł on w poniedziałek po

¹²⁸ K. J a s i ń s k i. Recenzja do D. Haacke: *Feria quinta = am fünften tagen vor = am Donnerstag vor?* ("Archivalische Zeitschrift" 54:1958 s. 154) zamieszczona w: "Studia Źródłoznawcze" 5:1960 s. 148.

¹²⁹ BM 1404.

¹³⁰ Tamże 1406.

¹³¹ MPH seria II. T. 5 s. 147.

¹³² Tamże s. 157.

¹³³ BM 1367.

¹³⁴ J a s i ń s k i, jw. s. 149; tego samego zdania jest Grotefend (jw. s. 39, 59).

¹³⁵ BM 1378.

1 Niedzieli Adwentu¹³⁶. Jeżeli przyjmiemy, iż został pochowany w terminie nie dłuższym niż 6 dni, to termin post będzie oznaczał w tym zapisie mniej niż 7 dni.

Tab. 7. Datowanie za pomocą terminów – *Rocznik* i martyrologium

Czas zapiski	Ante	Vlg.	In festo	Crast.	Post	Infra	Oct.	Circa	Razem
1151-1175	–	–	1	–	–	–	–	–	1
1176-1200	–	–	–	–	–	–	–	–	–
1201-1225	–	–	–	–	–	–	–	–	–
1226-1250	–	–	–	–	–	–	–	–	–
1251-1275	–	2	2	–	–	–	1	1	6
1276-1300	–	–	–	–	–	–	–	–	–
1301-1325	–	–	–	1	–	–	–	–	1
1326-1350	–	–	1	–	–	–	–	–	1
1351-1375	–	–	1	–	1	1	–	–	3
1376-1400	–	2	8	4	1	–	–	–	15
1401-1425	1	1	5	–	–	3	–	–	10
1426-1450	–	1	7	–	2	–	–	–	10
1451-1475	–	–	3	–	–	2	–	–	5
Razem	1	6	28	5	4	6	1	1	52

Nieco dokładniejszym terminem było określenie "infra octavam", który posiadał ograniczony zakres czasowy i mógł oznaczać wszystkie sześć dni po święcie łącznie z oktawą¹³⁷. Oto przykład: "Item infra octavas Nativitatis Christi primogenitus regis nomine Wenceslai in Mendica moritur"¹³⁸. Wiemy, że zmarł on 30 XII 1351 r.¹³⁹ Więc termin "infra octavas" w tym zapisie oznacza sześć dni po święcie i mieści się tym samym w siedmiodniowym okresie po święcie.

Najbardziej niedokładnym określeniem datacyjnym jest termin "circa". Może on oznaczać dzień zarówno przed, jak i po święcie. Próba rozwiązania jednego zapisu datowanego tym terminem powiodła się. Tekst zapisu brzmi: "Eodem anno circa festum Nativitatis beate virginis mortuus est filia domini imperatoris Elizabeth quam habuit dux Austrie Albertus"¹⁴⁰. Elżbieta zmarła 4 IX 1373 r.¹⁴¹, więc termin "circa" w tym zapisie oznacza 4 dni przed świętem (Nativitatis b. v. przypada bowiem 8 IX).

¹³⁶ W. D w o r z a c z e k. *Genealogia*. Warszawa 1959 s. 46.

¹³⁷ *Chronologia polska* s. 86-87 przyp. 194.

¹³⁸ BM 1351.

¹³⁹ D w o r z a c z e k. *op. cit.* s. 47.

¹⁴⁰ BM 1373.

¹⁴¹ D w o r z a c z e k. *op. cit.*

Próbie rozwiązania tych terminów podjęliśmy po to, by nie traktować ich czysto mechanicznie – z jednej strony, oraz określić jaki okres czasu kryje się za tymi pojęciami – z drugiej. Możliwe, że terminy te były bardziej zrozumiałe dla współczesnych im ludzi, aniżeli nam dzisiaj, a nawet mogły być w miarę "precyzyjne" i być może wyrażały pewien zakres czasowy "od – do".

W zapisach, gdzie udało się nam rozwiązać dzień, jaki krył się za tymi pojęciami, tj. ante, post, infra octavam i circa, wyrażały one okres czasu nie większy niż siedem dni¹⁴².

W związku z tym, iż mamy takie przykłady określania czasu wydarzeń, można uważać, iż średniowiecze nie było wrażliwe na dokładność daty i dlatego nie widziało potrzeby podania obok święta innych elementów, które dokładniej określiłyby położenie tego dnia (wydarzenia) w tygodniu, miesiącu i roku.

Można też uważać, iż średniowiecze było równie jak my wrażliwe na daty, tylko określało czas według innych norm i potrzeb. Po uwzględnieniu tej prostej różnicy możemy powiedzieć, że było na czas bardzo uczulone, zaś w swoich określeniach nie było ściśle dlatego, że nie odczuwało potrzeby ścisłości, że układem odniesienia ówczesnych wydarzeń nie były cyfry¹⁴³.

A może nie było ściśle w naszym rozumieniu, bo historia tradycyjna – wrażliwa na czas krótki, na losy jednostki, na wydarzenia – przyzwyczała nas do spiesznej, zadyszanej opowieści¹⁴⁴.

Niektórzy badacze średniowiecza uważali, że ówczesne społeczeństwo liczyło czas cyklicznie – od święta do święta. Zaprzeczali więc niejako istnieniu czasu tygodniowego liczonego za pomocą ferii czy planet¹⁴⁵. Stwierdzenie to jest częściowo słuszne, przynajmniej do XIV w. – do tego okresu bowiem powtarza się pewien typ datowania, od święta do święta (wliczając w to jego wigilię i oktawę)¹⁴⁶, lecz począwszy od XIV stulecia widzimy, iż święta wykorzystywane do datacji rozszerzają swój czasowy zakres oddziaływania¹⁴⁷. Bywa nawet tak, że zakresy oddziaływały

¹⁴² Fakt ten odnosi się do świąt stałych, gdyż święta ruchome rządzą się innymi prawidłowościami, np. Wielkanoc może oddziaływać 7 Niedziel przed (Esto mihi) i 7 Niedziel po Pentecostes.

¹⁴³ L e G o f f, jw. s. 179.

¹⁴⁴ F. B r a u d e l. *Historia i trwanie*. Warszawa 1971 s. 49.

¹⁴⁵ Tezę tę podtrzymuje Le Goff (jw. s. 169-185); H. S a m s o n o w i c z. *Życie miasta średniowiecznego*. Warszawa 1970 s. 110-121; B r a u d e l, jw. s. 46-89; obala ją J. Matuszewski (*Słowiński tydzień*. Łódź 1978 s. 35), co znajduje potwierdzenie w badanym materiale źródłowym.

¹⁴⁶ Tabela 5.

¹⁴⁷ J a s i Ń s k i, jw. s. 148. Uważa on, że czasowy zakres oddziaływania święta rozszerza się przede wszystkim dlatego, iż jest mało świąt datacyjnych, stąd też do pomocy wprowadza się "ferie", by można było ustalić dokładnie datę dzienną.

sąsiednich świąt zachodzą na siebie lub wręcz jedno święto wypiera drugie¹⁴⁸. I tak, prócz in vigilia, in festo, in octava, pojawiają się zapisy typu: circa festum Jacobi [...] ¹⁴⁹, in diem terciam post festum Nativitatis s. Marie [...] ¹⁵⁰, czy [...] feria festum Nativitatis Christi [...] ¹⁵¹, które w XV w. zdominują całkowicie datowanie in festo¹⁵².

Malejąca liczba wydarzeń in festo powoduje obniżenie znaczenia samego święta. Natomiast gdy wcześniej prawie wszystkie zapisy datowano in festo, podnoszono niejako jego rangę. Podnoszono tym samym rangę wydarzenia, gdyż święto udzielało ze swojego sacrum przynależnej mu mocy¹⁵³. Wobec tego można stwierdzić, że między wydarzeniem a in festo wytworzyło się pewne sprzężenie zwrotne. Liczba wydarzeń przypadająca in festo podnosi jego rangę, zaś wydarzenie zapisane in festo zostaje obdzielone przez nie pewnymi cechami jakościowymi.

Zmniejszająca się liczba wydarzeń in festo może mieć także inne znaczenie. Wraz z rozwojem sił wytwórczych następuje dokładniejszy pomiar czasu; kupiec ciągnąc z niego zyski, niejako handluje nim. Czas należący do Boga zostaje Bogu zabrany i zeświecczony. Nowa świadomość czasu wpływa na pojmowanie historii, która ulegając zeświecczeniu staje się bardziej szczegółowa, a tym samym dokładniej mierzy czas¹⁵⁴.

Podsumowując należy stwierdzić, iż średniowiecze wypracowało wiele sposobów mierzenia czasu o stosunkowo dużej różnorodności długości. Wiele z tych przymiarów wynikało z rytmu życia kościelnego¹⁵⁵, a nawet przyjmuje się niekiedy, że ów rytm dokładnie regulował całokształt życia społecznego¹⁵⁶.

Wydaje się nam, iż wśród tych sposobów można wyróżnić co najmniej dwie warstwy – kościelną i uczoną¹⁵⁷, które doskonale mieszały się ze sobą i przetwarzały asymilując sacrum i profanum, a tym samym elementy kalendarza kościelnego i fizycznego wiązały się w jedną, trudno podzielną całość.

¹⁴⁸ Patrz czasowy zakres oddziaływania świąt w modelu kalendarza *Kroniki* (tab. 9). Wigilia św. Wacława wchodzi na miejsce Michała Archanioła, drugi dzień przed apostołem Mateuszem zastępuje Katedra św. Piotra itd.

¹⁴⁹ BM 1306.

¹⁵⁰ Tamże 1367.

¹⁵¹ Tamże 1370.

¹⁵² Tabela 5.

¹⁵³ G. V a n d e r L e u v. *Fenomenologia religii*. Warszawa 1978 s. 438.

¹⁵⁴ J. L e G o f f. *Spółczesność średniowiecza i czas*. "Argumenty" 1961 nr 41 s.13. Jest to droga ku desakralizacji, ku technice.

¹⁵⁵ Odpowiadały mu godziny kanoniczne. Por. B. K ł r b i s. *O pojęciu czasu i chronologii historycznej w średniowieczu*. W: *Problemy nauk* s. 65.

¹⁵⁶ S z y m a Ń s k i, jw. s. 99.

¹⁵⁷ Tamże s. 95.

2. 6. Pora dnia

Terminy określające pory dnia, które znajdują się w *Kronice* BM i w martyrologium można podzielić na trzy grupy:

1. Według zjawisk zachodzących w przyrodzie;
2. Nierówne godziny kanoniczne – według praktyk religijnych;
3. Według zegara mechanicznego (24 godziny).

Pierwszej grupie odpowiada jeden z terminów znajdujących się w zapisie z roku 1396: [...] et cui tunc similis in orbe terrarum secundum propaginem homo de stirpe regia non est visus die presenti hora meridiei expira¹⁵⁸.

Bardziej rozpowszechnionym w średniowieczu nierównym godzinom kanonicznym, które można podzielić na godziny dnia i nocy, odpowiada znacznie więcej określeń. Porę dnia wskazują: [...] horam vesperarum [...] ¹⁵⁹ i [...] anta vespervas [...] ¹⁶⁰ (przed zachodem słońca), porę nocy: [...] hora vespertina [...] ¹⁶¹ i [...] hora noctis secunda [...] ¹⁶².

Z chwilą zastosowania zegarów mechanicznych do mierzenia czasu, godziny kanoniczne straciły na znaczeniu w życiu codziennym i zostały ograniczone do praktyki kościelnej¹⁶³. Do terminów określających czas według całego zegara można zaliczyć następujące wyrażenia: [...] XII hora horelogii [...] ¹⁶⁴, [...] hora 23 infra in mediate [...] ¹⁶⁵, [...] hora XVI [...] ¹⁶⁶ i [...] hora XXI [...] ¹⁶⁷. Były to godziny mierzone tzw. całym zegarem (na tarczy 24 godziny), gdyż zasadniczo ten typ zegara został rozpowszechniony w Polsce w XV i XVI wieku¹⁶⁸.

Terminów określających porę dnia lub nocy jest bardzo mało. Autorzy zapisów wykorzystują je tylko do ważnych wydarzeń, takich jak: narodziny w domu królewskim, śmierć członka rodziny królewskiej, pożar kościoła, ważne wydarzenia kościelne.

¹⁵⁸ MPH seria II. T. 5 s. 157.

¹⁵⁹ BM 1433.

¹⁶⁰ Tamże 1492.

¹⁶¹ Tamże 1348.

¹⁶² MPH seria II. T. 5 s. 128.

¹⁶³ Widzimy, iż stosowano je jeszcze w końcu XV w. BM 1492.

¹⁶⁴ Tamże 1385.

¹⁶⁵ Tamże 1483.

¹⁶⁶ MPH seria II. T. 5 s. 141.

¹⁶⁷ Tamże s. 160.

¹⁶⁸ *Chronologia polska* s. 100.

2. 7. Wnioski

Widać więc z powyższej analizy, iż środowisko praskie i krakowskie cechuje ten sam sposób posługiwania się kalendarzem kościelnym w datacji. Różnice objawiają się w czasowym oddziaływaniu świąt. Jest to wynikiem różnych gatunków literackich (*Kronika* – martyrologium (*Kalendarz*)).

Inny jest też stosunek ilościowy zapisów za pomocą liczebników porządkowych do wszystkich zapisów. W *Kronice* wynosi 24 do 370, zaś w martyrologium 34 do 107 (zapisy datacyjne według kolejnych dni pojawiają się dopiero w XIV w. W związku z tym nie występują w *Roczniku*).

Ponadto w martyrologium występuje oznaczanie dni tygodnia również według kalendarza rzymskiego, tj. nazwami planetarnymi, natomiast w *Kronice* oznaczano dni tygodnia wyłącznie za pomocą ferii.

Zakończenie

Badanie podstawowych struktur średniowiecznej chronologii technicznej przynosi, wbrew pozorom, odpowiedzi na szereg problemów z zakresu szeroko rozumianej historii kultury. Celem tej pracy była analiza zabytków średniowiecznej chronografii w aspekcie kalendarjograficznym. Podstawową kwestią stało się ustalenie proveniencji modeli kalendarzy oraz omówienie ich z punktu widzenia występujących w nich świąt i przedstawienie stosowanych sposobów oznaczania czasu wydarzeń w zapisach rocznikarsko-kronikarskich *Rocznika*, martyrologium i *Kroniki*.

Z zawartości zasobu świąt stałych i konstrukcji tablic paschalnych można przyjąć, iż czas powstania martyrologium *Kalendarza krakowskiego* określić trzeba na 1253 r.¹⁶⁹ Jest to martyrologium wzorca kolońskiego – ze względu na dużą liczbę świąt kolońskich oraz największe podobieństwo martyrologium z kolońskimi kalendarzami – przystosowane do Krakowa poprzez wpisanie do niego głównych świąt krakowskich: św. Stanisława natele 8 V i translacja 27 IX oraz wyróżnienie innych patronów Krakowa: św. Wacława 28 IX i Floriana 5 V.

Na podstawie zapisów datacyjnych *Rocznika* i martyrologium według świąt roku liturgicznego zrekonstruowaliśmy kalendarz typowy dla Krakowa i na podstawie za-

¹⁶⁹ Rok 1253 jest terminem *post quem* sporządzenia martyrologium *Kalendarza krakowskiego* (brak daty Paschy w Wielkim Cyklu Paschalnym na 1253 r. oraz wpisanie św. Stanisława kanonizowanego w tymże roku). Ustalenie terminu *ante quem* jest znacznie trudniejsze. Brak zapisu św. Klary kanonizowanej w 1255 r. może sugerować, iż martyrologium nie powstało później niż w 1255 r., lecz inny z kolei fakt, mianowicie pozostawienie wolnego miejsca dla św. Jadwigi kanonizowanej w 1267 r., przesuwa termin powstania martyrologium na lata sześćdziesiąte XIII stulecia, chyba że wiedziano o mającej nastąpić kanonizacji dużo wcześniej.

pisów *Kroniki* BM dla Pragi. Model kalendarza *Kroniki* BM wskazuje – obok świąt diecezji praskiej – na wpływy kalendarza franciszkańskiego i kolońskiego.

Prócz tego modele kalendarza krakowskiego i praskiego są podobne, co świadczy o przenikaniu się pewnych kultów, jak Stanisława do Pragi a Waclawa do Krakowa i jedności kulturowej obu ośrodków.

W praktyce datacyjnej widać pewne tendencje zapisów, najpierw według kalendarza rzymskiego, później liturgicznego, a wreszcie według kolejnych dni miesiąca. O ile kalendarz rzymski i kolejne dni są systemami uniwersalnymi, o tyle kalendarz świąt wykazuje pewne cechy partykularne (operuje tylko pewnym zasobem świąt wziętym do datacji). W pierwszym rzędzie są to święta pańskie (wraz z niedzielami) i maryjne, które z racji wysokiego stopnia obchodu liturgicznego w Kościele znajdują odbicie w datacjach zapisów wydarzeń. Druga grupa świąt, które są zasadniczo uniwersalne – to święta apostołów, doktorów Kościoła oraz powszechnie występujący w kalendarzu męczennicy i wyznawcy.

Odbija się tu również lokalny partykularyzm datacyjny, który polega na użyciu ważniejszych świąt miejscowego kalendarza liturgicznego, jak: Stanisława, Waclawa i Floriana w Krakowie czy święta prasko-franciszkańskie w *Kronice* BM (Waclawa i Vita oraz Franciszka i święta maryjne). Czasowy zakres oddziaływania świąt lokalnych jest podobny do zakresu oddziaływania i częstotliwości brania do datacji świąt maryjnych i pańskich, czyli potwierdza to ich wysoką rangę w kalendarzu lokalnym.

Stąd też wytworzył się pewien model świąt datacyjnych, których w sumie, w *Roczniku* i martyrologium oraz *Kronice*, jest 95 (w tym 78 stałych i 17 ruchomych). Na ich podstawie można było oznaczyć wszystkie dni w roku – czasowy zakres oddziaływania świąt wynosi ok. 15 dni. Ponadto niektóre święta wyznaczają rytm pewnych czynności, jak np. rytm kapituł, zrekonstruowany w *Kronice* BM.

Jest to model wspólny dla źródeł krakowsko-praskich, lecz można także powiedzieć, iż obejmuje on szersze kręgi, jak np. źródła dokumentowe będące wytworem kancelarii¹⁷⁰.

DIE BESTIMMUNG DER ZEIT IN DEN NARRATIONSQUELLEN DES MITTELALTERS

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die Zeitrechnung im Mittelalter zeichnet sich durch eine Vielfalt metrischer Formen und Systeme aus. Neben den vorhandenen repräsentativsten Kalendern, dem römischen und dem kirchlichen, fanden, wenn

¹⁷⁰ S z y m a ń s k i, jw. s. 94 n.

auch weniger häufig, auch andere Anwendung, wie *Consuetudo Bononensis* und *Cisiojanus* sowie vom 15. Jahrhundert an häufiger die heutige Methode des Zählens der aufeinanderfolgenden Monatstage.

Deshalb waren die beobachteten Weisen der Zeitbestimmung von Ereignissen, ihre Entwicklung oder auch das gleichzeitige Auftreten mehrerer Systeme in einer Aufzeichnung oder die ausschliessliche Werwendung eines dieser Systeme gewiss durch bestimmte kulturelle Einflüsse bedingt, drückten eine bestimmte Mode aus und zeugten vom Geschichtsbewusstsein der damaligen Gesellschaft.

Das Herausarbeiten und die Erklärung der benutzten Methoden der Zeitzählung hilft, ihre gesellschaftlichen Funktionen sowie ihre Wertung in der Kultur zu bestimmen.

Diese Problematik kann untersucht werden, gestützt auf die damaligen Werke der komputistischen Kunst, die das grundlegende Material zum Thema der praktischen chronographischen Konstruktion enthalten.

Die vergleichenden Studien zum Krakauer Milieu sind in unseren Untersuchungen vertreten durch den Kodex der Krakauer Kapitelbibliothek auf dem Wawel die u. a. das Krakauer Kapiteljahrbuch (RKK) und den Krakauer Kalender (KK) aus der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts enthält, sowie einen Prager Kalender für den wir die von Ladislav Dusk erst zur Veröffentlichung vorbereitete Chronik Benedikts des Minoriten (KBM) auswählten.

Die oben erwähnten Quellen unterscheiden sich nicht wesentlich von anderen aus der gleichen Zeit. Nur KK weicht als eines der grössten Werke der komputistischen Kunst mit seinem Formenreichtum von anderen Kalendern aus dieser Zeit ab (reiche Ornamentik, Feiertage fünf farbig hervorgehoben).

Die Konstruktion des Komput im KK betrachtend, kann festgestellt werden, dass er in seiner Struktur den anderen allgemein im Mittelalter verwendeten liturgischen Kalenderkomputen ähnelt.

Bemerkenswert ist hier sein zeitlicher Universalismus, der bewirkt, dass er jedesmal für eine unendliche Zahl von Kalenderjahreszyklen gültig ist. Daher enthält er nur die ständigen Fixpunkte: die goldene Zahl, den Buchstaben des Tages und den römischen Kalender.

Der Kalenderkomput stützt sich auf den luni-solaren Paschazyklus, der im Jahre 325 vom Nizäischen Konzil festgelegt wurde und zur Grundlage der Bestimmung des Ostertermins in allen mittelalterlichen Kalenderkomputen bis hin zur Reform des julianischen Kalenders im Jahre 1582. Eine Ergänzung der Bestandteile des Paschakomputs waren – auch im KK – die im Mittelalter populären mnemotechnischen Akrostichen, die eine Gedächtnisbeherrschung der wichtigsten Punkte des Lunarkalenders ermöglichten, wie z. B. das Datum der 14. Paschaluna, der *versus angelici* oder die symbolischen Verse, aber auch des Solarkalenders wie die Verse der Anfangsbuchstaben der Monatsnamen.

Aus dem enthaltenen Bestand an feststehenden Feiertagen und der Konstruktion der Paschatafeln kann gefolgert werden, dass der KK etwa um 1253 entstanden sein muss. Es handelt sich um einen Kalender nach Kölner Muster – aufgrund der grossen Zahl von Kölner Feiertagen sowie der grössten Ähnlichkeit des KK mit den Kölner Kalendern – der durch Einfügen der Krakauer Hauptfeiertage wie St. Stanislaus am 8. 5. (*natale*) und 27. 9. (*translatio*) sowie Herausstellung der anderen Patrone Krakaus, St. Wenzel am 28. 9. und St. Florian am 5. 5. den Krakauer Erfordernissen angepasst wurde.

Auf der Basis der Datierungsaufzeichnungen des RKK und KK nach den Feiertagen des liturgischen Jahres rekonstruierten wir einen für Krakau und auf der Basis der Aufzeichnungen des KBM einen für Prag typischen Kalender.

Allgemein kann ein Übergewicht bei der Datierung von Feiertagen aus der Gruppe der sog. *festi fori* festgestellt werden. In erster Linie sind das Herrenfeste (zusammen mit den Sonntagen) und Marienfeiertage, die aufgrund des hohen Grades ihres liturgischen Begehens in der Kirche ein Echo in den Datierungen der Ereignisaufzeichnungen fanden. Eine zweite Gruppe von Feiertagen, die im Prinzip universell sind, bilden die Feiertage der Apostel, der Doktoren der Kirche sowie der allgemein im Kalender auftretenden Martyrer und Bekenner.

Hier kommt auch der lokale Datierungspartikularismus zum Ausdruck, der auf der Verwendung der wichtigsten Feiertage des örtlichen liturgischen Kalenders beruht, wie St. Stanislaus, St. Wenzel und St. Florian in Krakau sowie der Prager Franziskanischen Feiertage im KBM (Wenzel und Veit sowie Franziskus und zahlreiche Marienfeiertage).

Der zeitliche Rahmen der Einwirkung der Lokalfeiertage ist dem Einwirkungsrahmen und der Datierungshäufigkeit der Marienfeiertage und Herrenfeste ähnlich, was ihren hohen Rang im lokalen Kalender bekräftigt.

So entstand ein bestimmtes Modell der Datierungsfeiertage, insgesamt 95 (78 feststehende und 17 bewegliche) in RKK und KBM. Auf ihrer Grundlage konnten alle Tage des Jahres eingeordnet werden.

Es wurde nachgewiesen, dass unabhängig von der Art der Quelle und dem Entstehungsort sowie dem Milieu (Klöster und Dom) zur Datierung der Ereignisse ähnliche Feiertage des liturgischen Kalenders mit Lokalkolorit verwendet wurden.

Dieses Modell ist den Krakauer und Prager Quellen gemeinsam. Es kann auch angenommen werden, dass er breitere Kreise umfasst, z. B. die von der Kanzlei hergestellten Dokumentenquellen.

In der Datierungspraxis werden bestimmte Aufzeichnungstendenzen ersichtlich: zuerst nach dem römischen Kalender, dann nach dem liturgischen und schliesslich nach den aufeinanderfolgenden Monatstagen. Insofern der römische Kalender und die aufeinanderfolgenden Tage universelle Systeme darstellen, so weist der Feiertagskalender bestimmte Partikularzüge auf: er operiert nur mit einem bestimmten Repertoire zur Datierung verwendeter Feiertagen.

Darüber hinaus wurde festgestellt, dass sich die Datierungstechniken in den gleichen Zeiträumen ändern und sich prinzipiell auf die Feiertage des liturgischen Kalenders gründen, die gewisse zentrale Fixpunkte bilden und um die sich die Bestimmung der sog. kurzen Zeit, d. h. der Woche und ihrer Tage, kumulieren, sowohl in der römischen Nomenklatur (Planetennamen) als auch in der kirchlichen (aufeinanderfolgende Ferien).

Die Analyse der Aufzeichnungen ergibt ein Übergewicht an Datierungen ante, circa und post gegenüber denen in festo, besonders im 14. und 15. Jahrhundert (das zeugt von der Bedeutung der kurzen Zeit im Leben einiger Bevölkerungsgruppen). Der Einwirkungszeitraum des Feiertages verlängert sich und beträgt in dieser Zeit etwa 15 Tage (7 vor + 1 + 7 nach dem Feiertag).